

Bakalářská práce

Holocaust – Příběh rodiny Lissau z Liberce

Studijní program:

B0114A300071 Dějepis se zaměřením na vzdělávání

Studijní obory:

Dějepis se zaměřením na vzdělávání
Zeměpis se zaměřením na vzdělávání

Autor práce:

Šimon Kvintus

Vedoucí práce:

Mgr. Kateřina Portmann, Ph.D.
Katedra historie

Liberec 2024

Zadání bakalářské práce

Holocaust – Příběh rodiny Lissau z Liberce

<i>Jméno a příjmení:</i>	Šimon Kvintus
<i>Osobní číslo:</i>	P21000286
<i>Studijní program:</i>	B0114A300071 Dějepis se zaměřením na vzdělávání
<i>Specializace:</i>	Dějepis se zaměřením na vzdělávání Zeměpis se zaměřením na vzdělávání
<i>Zadávací katedra:</i>	Katedra historie
<i>Akademický rok:</i>	2022/2023

Zásady pro vypracování:

Kvůli rostoucímu antisemitismu v pohraničí opouští Liberec na konci třicátých let množství židovských rodin. Směřují do vnitrozemí s vidinou bezpečí, které však nemá dlouhého trvání. Většina z nich je transporty převezena do ghett a koncentračních táborů, kde mnozí naleznou smrt. Takový byl i osud libereckého doktora Vítězslava Lissau a jeho rodiny. Cílem bakalářské práce je na základě analýzy pramenů a komparací s poznatky z odborné literatury rekonstruovat životní příběh rodiny a na jejich příkladu přiblížit osudy libereckých Židů během holocaustu.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování práce:

Jazyk práce:

tištěná/elektronická

čeština

Seznam odborné literatury:

Prameny:

Databáze holocaust.cz

Databáze Yad Vashem

Národní archiv

Stavební archiv města Liberec

Státní okresní archiv Liberec

Literatura:

BENDÁSEK, Tomáš. Příběh rodiny Goltz. Liberec 2020 Diplomová práce. Technická univerzita Liberec.

ENGELMANN, Isa. Židé v Liberci. K dějinám obyvatelstva města pod Ještědem. KAL pro Židovskou obec v Liberci, Liberec 2007. ISBN 978-80-239-9169-7.

KÁRNÝ, Miroslav. "Konečné řešení". Genocida českých Židů v německé protektorátní politice. Academia, Praha 1991. ISBN 80-200-0389-4.

LHOTOVÁ, Markéta (ed.). Likvidace židovských organizací na českém pohraničním území připojeném v říjnu 1938 k nacistickému Německu. Severočeské muzeum v Liberci ve spolupráci s Židovským muzeem v Praze, Liberec 2015. ISBN 978-80-87266-19-9.

PÁNKOVÁ, Jitka. Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci. Liberec 2019. Diplomová práce. Technická univerzita Liberec.

PORTMANN, Kateřina a Ondřej SLADKÝ. "Místa paměti". Po stopách bývalých libereckých spoluobčanů. Příběh Anny Rosenbachové a její rodiny. Fontes Nissae. 2018, XIX(1), 46–61.

SKRBKOVÁ, Linda. Děti z Liberce v tzv. konečném řešení židovské otázky. Liberec 2023. Diplomová práce. Technická univerzita Liberec.

SNYDER, Timothy. Černá zem: Holocaust – historie a varování. Prostor, Praha 2015; Paseka, Praha a Litomyšl 2015, ISBN 978-80-7260-322-0.

Vedoucí práce:

Mgr. Kateřina Portmann, Ph.D.

Katedra historie

Datum zadání práce:

3. května 2023

Předpokládaný termín odevzdání:

4. června 2024

L.S.

prof. RNDr. Jan Pícek, CSc.
děkan

doc. PhDr. Milan Svoboda, Ph.D.
garant studijního programu

V Liberci dne 1. října 2022

Prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci jsem vypracoval samostatně jako původní dílo s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Jsem si vědom toho, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu Technické univerzity v Liberci.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti Technickou univerzitou v Liberci; v tomto případě má Technická univerzita v Liberci právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Současně čestně prohlašuji, že text elektronické podoby práce vložený do IS/STAG se shoduje s textem tištěné podoby práce.

Beru na vědomí, že má bakalářská práce bude zveřejněna Technickou univerzitou v Liberci v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů.

Jsem si vědom následků, které podle zákona o vysokých školách mohou vyplývat z porušení tohoto prohlášení.

Anotace

Tato bakalářská práce se zabývá osudem rodiny libereckého doktora Siegfrieda Lissau a jeho příbuzenstva na pozadí holocaustu. Největší důraz je kladen na životní příběh celé rodiny a přiblížení perzekuce židovského obyvatelstva během druhé světové války na jejich příkladu a rovněž na otázku jejich národnosti a náboženského přesvědčení.

Lissauovi byli v celku normální židovskou rodinou žijící v meziválečném Liberci. To se však změnilo v důsledku vývoje v sousedním Německu, ke kterému byl jejich někdejší domov připojen. Byli tak nuceni utéct do Prahy, odkud však byli deportováni nejprve do terezínského ghetta a později do koncentračního tábora v polské Osvětimi. Zde jejich životní příběh bohužel končí.

Klíčová slova:

druhá světová válka, ghetto bez zdí, ghetto Terezín, holocaust, Liberec, Terezínský rodinný tábor, Židé, Berta Lissau, Inge Ruth Lissau, Marianne Lissau, Siegfried Lissau

Annotation

This bachelor thesis deals with the fate of Liberec doctor Siegfried Lissau's family and his relatives against the backdrop of the Holocaust. The greatest emphasis is placed on presenting the life story of this family and the persecution of the Jewish population during the Second World War through their example, as well as the question of their nationality and religious beliefs.

The Lissau family was, on the whole, a normal Jewish family living in interwar Liberec. However, this changed as a result of developments in neighbouring Germany, which annexed their former home. They were thus forced to flee to Prague, from where they were deported first to the Theresienstadt ghetto and later to the concentration camp in Auschwitz, Poland. Here their life story also ends.

Keywords:

World War II, ghetto without walls, Theresienstadt ghetto, Holocaust, Liberec, Theresienstadt family camp, Jews, Berta Lissau, Inge Ruth Lissau, Marianne Lissau, Siegfried Lissau

Poděkování

Rád bych poděkoval v první řadě Mgr. Kateřině Portmann Ph.D. za vedení této práce a za to, že mi při její tvorbě poskytovala hodnotné podněty a zároveň mi nechala volnou ruku. Dále bych rád poděkoval kolegům, kteří v tomto semestru tvořili své práce na podobná témata, jmenovitě Tadeáš Kiesel a Eliška Šebestová, poskytovali mi totiž cenné rady. V neposlední řadě bych chtěl poděkovat svojí rodině za poskytnutí zázemí a vhodného prostředí pro tvorbu a výzkum.

Obsah

Seznam použitých zkratk	9
Úvod	10
1. Kritika pramenů a literatury	12
1.1 Kritika pramenů	12
1.2 Kritika literatury	13
2. Historie židovského obyvatelstva	15
2.1 Historie židovské komunity v českých zemích	15
2.2 Historie židovské obce v Liberci	18
2.3 Liberecké oběti holocaustu	20
3. Represivní zařízení a rodina Lissau	23
3.1 Ghetto Terezín	23
3.2 Terezínský rodinný tábor	25
4. Příběh rodiny Lissau	27
4.1 Před Velkou válkou	27
4.2 Pobyt v Liberci	28
4.3 Útěk do Prahy	32
4.4 Diskriminace v „ghettu bez zdí“	35
4.5 Internace v ghettu Terezín	36
4.6 Poslední etapa: Auschwitz-Birkenau	37
4.7 Příbuzenstvo	39
5. Závěr	43
6. Použité zdroje	44
6.1 Prameny	44
6.1.1 Archivy	44
6.1.2 Internetové databáze	44
6.1.3 Webové stránky	44
6.1.4 Soudobý tisk	44
6.2 Literatura	45
6.2.1 Tištěná	45
6.2.2 Odborná periodika	46
6.2.3 Elektronické zdroje	46
6.2.4 Závěrečné práce	47
Seznam Příloh	48

Seznam použitých zkratek

č. p.	Číslo popisné
ČSR	Československá republika
DAWG	Deutsche Arbeits und Wirtschaftsgemeinschaft (Německé pracovní a volební společenství)
DDFP	Deutsche Demokratische Freiheitspartei (Německá demokratická strana svobody)
DNP	Deutsche Nationalpartei (Německá nacionální strana)
FP TUL	Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická Technické univerzity v Liberci
gestapo	Geheime Staatspolizei (Tajná státní policie)
k. u. k.	Kaiserlich und königlich (Císařský a královský)
SD	Sicherheitsdienst (Bezpečnostní služba)
SdP	Sudetendeutsche Partei (Sudetoněmecká strana)
SHF	Sudetendeutsche Heimatsfront (Sudetoněmecka vlastenecká fronta)
SS	Schutzstaffel (Ochranný oddíl)
str.	strana
vid.	viděno

Úvod

Problematika holocaustu byla nejen v odborné sféře tématem, které se těšilo velkému zájmu a pozornosti již velmi brzy po konci války a na své popularitě ani dnes nijak neztratilo. Není tedy překvapením, že existuje nepřeberné množství publikací, které tuto tragédii studují z nejrůznějších pohledů. Hledání nových poznatků o tzv. konečném řešení se proto může zdát být marnou snahou. Jedním z východisek by však mohlo být zaměření se na jednotlivce, či v tomto případě rodinu, a popis jejich osudů na pozadí „velkých dějin“. Každý příběh je totiž specifický, a i v případě těch zdánlivě nejobyčejnějších lidí může poskytnout nový pohled na věc.

Holocaust je jednou z největších tragédií moderních dějin. Vyžádal si nespočet lidských životů, mezi nimi okolo šesti milionů evropských Židů. „Konečnému řešení“ se nepodařilo uniknout ani rodině libereckého doktora Siegfrieda Lissau. Během několika let se relativně poklidný život v bytě nedaleko dnešního centra Liberce změnil v boj o holý život. Lissauovi se stali oběťmi diskriminace v místě, které donedávna nazývali domovem, a byli nuceni uprchnout do domnělého bezpečí hlavního města. I zde se však záhy stali druhořadými občany. Čekala je deportace, a nakonec smrt ve spárech nacistického teroru.

Cílem této práce je na základě analýzy, komparace, syntézy pramenů a poznatků z odborné literatury přiblížit životní osud liberecké rodiny Lissau na pozadí největšího zločinu 20. století. Jejich pobyt v Liberci v relativním klidu meziválečného období, ale hlavně závěrečnou etapu jejich života ve stínu režimu, který je považoval za méněcenné a snažil se systematicky všechny, kteří byli označeni za Židy, vyhladit. Práce se rovněž zaměřuje i na širší příbuzenstvo, které stihl bez výjimky stejný osud.

První část práce se věnuje historii židovského obyvatelstva, nejprve v širším kontextu českých zemí, následně lokalizovanou na region Liberce. V tomto případě je důraz kladen na vývoj událostí vrcholící připojením Sudet k Německu. Neopomínají ani osudy libereckých občanů, kteří trpěli a umírali rukama nacistických zločinců. Židovské komunitě, potažmo židovské obci, je tato kapitola věnována, jelikož Lissauovi sami prokazatelně byli Židé.

Druhá kapitola přibližuje represivní zařízení, v nichž byli Lissauovi vězněni v průběhu 40. let minulého století. Podává základní informace o jejich vzniku, funkci a roli, jež hrála v širším kontextu „Konečného řešení židovské otázky“.

Hlavním těžištěm práce je pak kapitola třetí, která se věnuje samotnému životu Lissauových v době před 2. světovou válkou i během ní, a přibližuje na jejich příkladu diskriminaci v tzv. ghettu bez zdí a jejich následnou internaci a smrt v represivních zařízeních Třetí říše. Pozornost je věnována i příběhům jejich příbuzných, které se s Lissauovými do značné míry prováží.

1. Kritika pramenů a literatury

1.1 Kritika pramenů

Nejtěžejším pramenem použitým při výzkumu byla bez pochyby databáze obětí¹ a s ní související databáze dokumentů² webu holocaust.cz. Tyto databáze obsahují jednak základní informace o jednotlivých obětech, ale i množství digitalizovaných dokumentů, které byly obzvlášť užitečné pro přiblížení pobytu rodiny Lissau v Praze. Důležitá byla také digitální databáze transportů památníku Yad Vashem.³ Ta zahrnuje nejrozsáhlejší informace o jednotlivých deportačních transportech od jejich statistik až po výpovědi přeživších, pokud se nějaké dochovaly. Součástí Yad Vashem je také databáze obětí holocaustu⁴, ale při tvorbě této práce spíše sekundovala již zmíněné databázi holocaust.cz, která účelům mé práce vyhovovala lépe.

Významnou roli při výzkumu sehrála rovněž genealogická stránka geni.com⁵, která byla obzvlášť užitečná v dohledávání rodinných vazeb Lissauových, o něž jsem práci rozšířil. Její součástí byly někdy i digitalizáty dokumentů či jiných písemností souvisejících s danými osobami. Tyto písemnosti jsou sice zpravidla beze zdroje, ale dle mého soudu není žádný důvod k jakýmkoli pochybám o jejich autentičnosti.

Pro doplnění některých obecných informací posloužily například webové stránky Památníku Terezín⁶ nebo stránky Židovského muzea v Praze.⁷ Například historický přehled na webu Památníku Terezín velmi dobře shrnuje zásadní informace k terezínskému ghettu, a je tak velmi užitečný pro ucelení myšlenek. V katalogu sbírek Židovského muzea⁸ jsem rovněž narazil na zajímavý dokument související s pobytem rodiny Lissau v ghettu Terezín. S tvorbou první kapitoly také pomohl web papežských encyklik⁹ nebo třeba stránka „Liberec v současnosti a minulosti“.¹⁰

¹ Holocaust.cz, Databáze obětí, <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/>

² Holocaust.cz, Databáze dokumentů, <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu>

³ Yad Vashem, Výzkumný projekt deportací Židů a digitální databáze („Transports to Extinction“) <https://deportation.yadvashem.org>

⁴ Yad Vashem, Centrální databáze jmen obětí Šoa, <https://collections.yadvashem.org/en/names>

⁵ Geni.com, A MyHeritage Company, Genealogické webové stránky, <https://www.geni.com/>

⁶ Památník Terezín, <https://www.pamatnik-terezin.cz>

⁷ Židovské muzeum v Praze, <https://www.jewishmuseum.cz>

⁸ Židovské muzeum v Praze, katalog sbírek, <http://collections.jewishmuseum.cz>

⁹ Papal Encyclicals Online, Papežské encykliky, <https://www.papalencyclicals.net>

¹⁰ Liberec v minulosti a současnosti, <https://www.liberecaokoli.cz>

Zcela unikátním je pak v rámci této práce příspěvek Siegfrieda Lissau do týdeníku „Prager Medicinische Wochenschrift“¹¹, který sice nevypovídá příliš mnoho o Siegfriedově životě, ale poskytuje velmi zajímavý vhled do kuriozního zážitku ze Siegfriedovi lékařské praxe.

V neposlední řadě jsem k výzkumu použil řadu archiválií, mezi kterými byly nepochybně nejdůležitější fond Sčítacích operátů Liberec 1921¹² uložený ve Státním okresním archivu Liberec a fond Matriky židovských náboženských obcí v českých krajích¹³ z Národního archivu. Ty byly důležité zejména při objasnění národní a náboženské identity Lissauových. Menší mírou pak přispěly materiály z Archivu Univerzity Karlovy a Archivu Židovského muzea v Praze.

1.2 Kritika literatury

Nejdůležitější knihou pro tvorbu této práce bylo jistě dílo „Židé v Liberci: K dějinám obyvatelstva města pod Ještědem“ od Ise Engelmann¹⁴. Je to totiž jediné literární dílo, které přímo obsahuje zmínky o rodině Lissau, přesněji o Siegfriedovi. Tato kniha byla tedy nepostradatelná v souvislosti s životem rodiny Lissau v Liberci.

Další důležité publikace byly z pera Miroslava Kárného, zejména pak jeho kniha „Konečné řešení: genocida českých židů v německé protektorátní politice“¹⁵, která byla nejvíce užitečná pro přiblížení podoby života židovských obyvatel v Protektorátu Čechy a Morava

Miroslav Kárný se rovněž podílel na sborníku „Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau“¹⁶, který jsem také zužitkoval. Rozsah jeho díla z něj činí pro mou práci jednoho z nejtěžejnějších autorů.

Důležitým zdrojem informací byly i kvalifikační práce související s holocaustem v Liberci, jako práce „Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci“ Jitky Pánkové nebo „Děti z Liberce v tzv. konečném řešení židovské otázky“ Lindy

¹¹ LISSAU, Siegfried: Ein Fall aus der versicherungsärztlichen Praxis. In: Prager Medicinische Wochenschrift. 1908 [online] [vid. 29. 4. 2024] dostupné z:

[https://www.google.cz/books/edition/Prager_Medicinische_Wochenschrift/C34hAQAAAMAJ?hl=en&gbpv=1&dq=MUDr.+Siegfried+\"Lissau\"&pg=PA550&printsec=frontcover](https://www.google.cz/books/edition/Prager_Medicinische_Wochenschrift/C34hAQAAAMAJ?hl=en&gbpv=1&dq=MUDr.+Siegfried+\)

¹² SOKA Liberec. fond Sčítání lidu 1921,

¹³ Národní archiv. fond Matriky židovských náboženských obcí v českých krajích,

¹⁴ ENGELMANN, Ise: Židé v Liberci. K dějinám obyvatelstva města pod Ještědem. KAL pro Židovskou obec v Liberci, Liberec 2007. ISBN 978-80-239-9169-7.

¹⁵ KÁRNÝ, Miroslav: Konečné řešení: genocida českých židů v německé protektorátní politice. Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-0389-4.

¹⁶ BROD, Toman, KÁRNÝ, Miroslav, KÁRNÁ Margita: Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau. Sborník z mezinárodní konference Praha, 7.-8. března 1994. Terezínská iniciativa. Praha: Melantrich, 1994. ISBN 80-7023-193-9.

Skrbkové, jejíž součástí je databáze libereckých občanů, kteří se stali obětmi nacistického represivního aparátu.

Dále jsem čerpal z příspěvků do periodika Fontes Nissae – Prameny Nisy, který je vydáván katedrou historie FP TUL. Z nich byly pro tuto práci použity příspěvky Markéty Lhotové¹⁷ a Kateřiny Portmann.¹⁸

¹⁷ LHOTOVÁ, Markéta: Příspěvek k historii židovských komunit na Jablonecku a Liberecku v období 1938-1939, in: Fontes Nissae. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2002.

¹⁸ PORTMANN, Kateřina; ZVOLENSKÁ, Lucie: „Místa paměti.“ Po stopách bývalých libereckých spoluobčanů. Příběh rodiny Schurových. in: Fontes Nissae. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2019.

2. Historie židovského obyvatelstva

V této kapitole se budu zabývat historií židovského obyvatelstva nejprve obecně v českých zemích a následně vývojem židovské komunity v Liberci. Nakonec se zaměřím na osudy libereckých občanů postižených „konečným řešením židovské otázky“. Záměrem je přiblížit historii židovstva a tím uvést příběh Lissauových do kontextu, sami se totiž za Židy (alespoň v otázce víry) považovali.

2.1 Historie židovské komunity v českých zemích

Nejstarší věrohodné zprávy o židovském osídlení v českých zemích pocházejí z poloviny 10. století, kdy Prahu navštívil kupec Ibrahim ibn Yakub.¹⁹ Nejstarší synagoga v českých zemích pak byla postavena pravděpodobně někdy na přelomu 11. a 12. století²⁰ a nacházela se kdesi v podhradí Pražského hradu. Po jejím zničení během požáru roku 1142 se začali pražští Židé přesouvat na pravý břeh řeky Vltavy do oblasti dnešního Josefova²¹, tedy do míst později známých jako „Židovské Město“, jinak řečeno židovské ghetto v Praze. Zde si roku 1270 komunita Židů také zřídila novou synagogu. Tato synagoga, nazývaná jako „Staronová“, je jednou z nejstarších synagog v Evropě.²²

Záznamy o diskriminaci a perzekuci Židů v Čechách jsou téměř stejně staré jako zmínky o jejich osídlení, ať už se jedná o drancování židovských majetků účastníky první křížové výpravy (1096)²³ nebo o segregaci na základě Lateránských koncilů ve 12. a 13. století.²⁴ Židé se postupně koncentrovali v ghettech, ať už z vůle vlastní či cizí. Možnosti živobytí byly pro židovské obyvatelstvo také velmi omezeny a Židé nesměli vykonávat většinu tradičních povolání. Výjimkou však bylo finančnictví, které jim zakázáno nebylo. Půjčovat na úrok naopak z důvodu víry nemohli křesťané.²⁵ Jelikož si lidé potřebují půjčovat v jakékoli době, židovské komunity po celé Evropě této poptávky hojně využívaly. Odtud také pochází tradiční stereotypní asociace Židů s finančnictvím a bankérstvím. Nutno říci, že tato skutečnost jim

¹⁹ PĚKNÝ, Tomáš. Historie Židů v Čechách a na Moravě. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001. ISBN 80-85924-33-1. str. 13

²⁰ KOSMAS: Kronika česká (The chronicle of the Czechs). přeložila WOLVERTON, Lisa. Washington, D.C. Catholic University of America Press. ISBN 9780813215709. str. 245.

²¹ SPIRA, Emil. K dějinám židů v Čechách. Kalendář židovsko-český. [online] 1900-1901, str. 121. [vid. 17. 3. 2024] dostupné z: <https://kramerus.nkp.cz/kramerus/PShowPageDoc.do?id=4080554&picp=&it=&s=djvu>

²² Tamtéž. str. 121-122

²³ Tamtéž. str. 118

²⁴ PAPAL ENCYCLICALS ONLINE: Third Lateran Council [online] [vid. 17. 3. 2024] dostupné z: <https://www.papalencyclicals.net/councils/ecum11.htm>

²⁵ PĚKNÝ, Tomáš: Historie Židů v Čechách a na Moravě. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001. ISBN 80-85924-33-1. str. 204

v očích (nejen) tehdejší veřejnosti neprosperovala a jen přispívala k mnohým záminkám k jejich pronásledování.²⁶

Předsudky proti židovské populaci a obecný antisemitismus převládal až na výjimky celý středověk a většinu novověku. Pogromy proti Židům nebyly Čechům cizí za vlády Přemyslovců, Lucemburků, Jagellonců ani Habsburků. I husitští povstalci se o toto trýznění přičinili.²⁷ V těchto dobách sice existují i záznamy o privilegiích, například známé Statuta Judaeorum²⁸, ta však byla často vydávána spíše když se panovník domníval, že by na nich mohl vydělat, nebo pokud od Židů potřeboval například finanční pomoc. V případě, že nebyli Židé přímo vražděni²⁹, byli často okrádáni nebo vyháněni z měst. Neobvyklé nebylo ani vynucené odpuštění či ignorování dluhů, které u Židů měla populace nebo i sám panovník.³⁰

K určitému zlepšení došlo až za vlády Rudolfa II. Habsburského, který většinově stížnosti proti Židům ignoroval. Navíc mnoho Židů zaměstnával ve svých službách.³¹ V této době došlo například k významnému rozvoji židovského ghetta. Během třicetileté války byli Židé Habsburky rovněž „chráněni“, jelikož od nich potřebovali velké půjčky na vedení války. To, že byli Židé v této době „pod ochranou“ Habsburků, však neznamenovalo nic pro útočící armády. To vyšlo najevo například při dobytí Kroměříže Švédy.³² Po válce se situace opět zhoršila a během 17. a 18. století se navrátily mnohé středověké diskriminační praktiky. Židé byli opět vyháněni z měst, daněni, uzavírání do ghatt nebo nuceni nosit označení.

V průběhu 18. a 19. století prošel život židovského obyvatelstva v českých zemích významnými proměnami, které inicioval císař Josef II.³³ Postupně byla odstraňována diskriminační opatření a vytvářeny příznivější podmínky pro život, zejména v oblasti vzdělání, podnikání a rodinného života. V Praze se stalo jedním z center židovského osvícenství hnutí haskalah, které prostřednictvím nových německo-židovských škol podporovalo rozvoj sekulárního vzdělání.³⁴ V roce 1835 byla založena v Praze první společnost pro úpravu

²⁶ PAPAL ENCYCLICALS ONLINE: Fourth Lateran Council [online] [vid. 17. 3. 2024] dostupné z: <https://www.papalencyclicals.net/councils/ecum12-2.htm>

²⁷ PĚKNÝ, Tomáš: Historie Židů v Čechách a na Moravě. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001. ISBN 80-85924-33-1. str. 48

²⁸ Tamtéž. str. 23

²⁹ Tamtéž. str. 32

³⁰ Tamtéž. str. 34

³¹ Tamtéž. str. 72-73

³² Tamtéž. str. 86

³³ ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE: Židé v Českých zemích, 19.–20. století. [online] [vid. 17. 3. 2024] dostupné z: <https://www.jewishmuseum.cz/pamatky-a-expozice/expozice/dejiny-zidu-v-cechach-a-na-morave-v-19-20-stoleti/>

³⁴ Tamtéž

bohoslužeb podle vídeňského vzoru. V letech 1836–1845 zde působil jako ředitel sboru i František Škroup, autor české národní hymny.³⁵

Po revoluci v letech 1848–49 byla zrušena hlavní diskriminační opatření.³⁶ Rovná občanská práva pro Židy byla zaručena ústavou z roku 1867, což umožnilo jejich plnou integraci do modernizující se společnosti.³⁷ Symbolickým projevem nové kulturní identity byla roku 1868 stavba nové synagogy – Španělská synagoga v Praze.

Po dokončení procesu emancipace se část židovského obyvatelstva přiklonila k německému liberalismu, který umožňoval jazykovou a kulturní integraci do společnosti. Později, od 70. let 19. století, narůstal zájem o spolupráci s českým národem a o jazykovou a kulturní asimilaci. Sítil však i politický antisemitismus, který vrcholil koncem 19. století. Dokonce se vyvolávaly fámy o rituálních vraždách. Tato vlna antisemitismu zpochybnila možnosti řešení židovské otázky cestou asimilace. Mladší generace Židů se odmítala asimilovat a usilovala o obnovu vlastních tradic a identity, což vedlo k posílení sionistického hnutí.³⁸

Období Československa a první republiky přineslo židovské komunitě rozvoj a nové příležitosti. Židé hráli významnou roli v hospodářství i v politice země. Meziválečné období v Československu bylo charakterizováno uznáním židovské národnosti a významnou účastí Židů ve veřejném životě.

Nebývalých rozměrů nabrala perzekuce Židů, i těch co byli za Židy označeni, během druhé světové války a v období bezprostředně před ní. Při záboru pohraničí většina židovského obyvatelstva prchla do vnitrozemí, které však kvůli dalšímu vývoji událostí poskytlo ochranu před nacistickým režimem jen dočasně. Většina Židů, podle norimberských zákonů³⁹, byla poté internována zejména v ghettu Terezín, odkud byla část z nich postupně převážena dále, převážně na východ a určena k likvidaci. Nejčastější „finální destinací“ těchto osob se stala

³⁵ Tamtéž.

³⁶ PĚKNÝ, Tomáš: Historie Židů v Čechách a na Moravě. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001. ISBN 80-85924-33-1. str. 124

³⁷ Tamtéž. str. 125.

³⁸ ŽIDOVSKÉ MUZEUM V PRAZE: 19.–20. století. [online] [vid. 17. 3. 2024] dostupné z: <https://www.jewishmuseum.cz/pamatky-a-expozice/expozice/dejiny-zidu-v-cechach-a-na-morave-v-19-20-stoleti/>

³⁹ Norimberské rasové zákony byly souborem zákonů a prováděcích nařízení, jejichž cílem bylo mimo jiné ustanovit, kdo bude považován za Žida/Židovku, viz příloha 2.

oblast dnešního Polska, zejména vyhlazovací tábor Auschwitz-Birkenau, kde dšlo i ke dvěma největším hromadným vraždám českých Židů.⁴⁰

2.2 Historie židovské obce v Liberci

Židovská komunita se v Liberci začala tvořit až v polovině 19. století. Hlavním impulzem k příchodu většího množství Židů pod Ještěd bylo nepochybně zrušení zákona, který jim zakazoval pobývat ve městech. Stalo se tak roku 1848.⁴¹ V Liberci se tedy začali usídlvat židovské rodiny, kterých zde v roce 1861 žilo již 30. V tomto roce rovněž vznikla první židovská modlitebna.⁴²

Historie libereckých Židů je úzce propojena se zdejším průmyslem, zejména textilním, o čemž vypovídá například továrna na textil židovského podnikatele Solomona Poloczka⁴³, nebo továrna Wollwarenfabrik, kterou vlastnil Franz Stross.

K osamostatnění liberecké židovské obce došlo roku 1877, kdy byla oficiálně uznána pražským místodržitelstvím.⁴⁴ Předtím byla součástí obce turnovské, se kterou byla však i nadále úzce provázána. Dalším logickým krokem bylo postavení synagogy, která byla vztyčena roku 1889 v dnešní ulici Rumjancevova, tehdy Na Skřivanech (Lerchenfeldgasse).⁴⁵ Ta na tomto místě stála až do událostí „Kristallnacht“ v listopadu 1938, kdy byla vypálena.

Na přelomu 19. a 20. století rostla zdejší židovská komunita ruku v ruce s městem, které za svůj rozvoj vděčilo zejména průmyslu. V této době se však začínaly projevovat i některé antisemitské názory. K tomuto faktu přispěla například kauza vraždy Anežky Hružové, ze které byl obviněn rakouský Žid Leopold Hilsner.⁴⁶ Nutno však podotknout, že reakce na

⁴⁰ KÁRNÝ, Miroslav: Terezínský rodinný tábor v končném řešení. In: holocaust.cz [online]. [vid. 17. 3. 2024]. dostupné z: <https://www.holocaust.cz/zdroje/odborne-a-dalsi-texty/vybrane-texty-ze-sborniku-terezinsky-rodinny-tabor-v-osvetimi-birkenau/terezinsky-rodinny-tabor-v-konecnem-reseni/>

⁴¹ LHOTOVÁ, Markéta: Příspěvek k historii židovských komunit na Jablonecku a Liberecku v období 1938-1939, In: Fontes Nissae. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2002, str. 105.

⁴² MELANOVÁ, Miloslava; ANDĚL, Rudolf; KVAČEK, Robert; LHOTOVÁ, Markéta; PORTMANN, Kateřina et al. Liberec. Dějiny českých, moravských a slezských měst. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017. str. 176.

⁴³ LIBEREC V MINULOSTI A SOUČASNOSTI: Továrna Salomona Poloczka [online]. [vid. 2024-03-17]. dostupné z: <https://www.liberecaokoli.cz/l/kopie-z-tovarna-salomona-poloczka/>

⁴⁴ MELANOVÁ, Miloslava; ANDĚL, Rudolf; KVAČEK, Robert; LHOTOVÁ, Markéta; PORTMANN, Kateřina et al. Liberec. Dějiny českých, moravských a slezských měst. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017. str. 176.

⁴⁵ ENGELMANN, Ise: Židé v Liberci. K dějinám obyvatelstva města pod Ještědem. KAL pro Židovskou obec v Liberci, Liberec 2007. ISBN 978-80-239-9169-7. str. 49

⁴⁶ SKRIBKOVÁ, Linda: Děti z Liberce v tzv. konečném řešení židovské otázky. Liberec 2022. str. 24-25.

„Hilsneriádu“ nebyly nijak podmíněné regionem a protižidovská rétorika se v této době objevovala všude, kam se zpráva o vraždě donesla.

K roku 1921 se v Liberci k židovskému vyznání hlásilo již 1602 osob, z nichž byla většina německy mluvící.⁴⁷ Právě jazyková příslušnost byla patrně v mysli libereckých Židů hlavním faktorem při volbě národnosti během sčítání obyvatelstva. K židovskému národu se hlásilo pouze 130 osob.⁴⁸ Je rozumné předpokládat, že z těchto „národnostních Židů“ byla většina mezi těmi, kteří se ve sčítání přihlásili k židovské víře. Nelze však s jistotou říci, že to byl případ všech. Někteří tito lidé mohli být sionisty, a považovat se tedy za členy židovského národa nehledě na své náboženské přesvědčení. Samotná možnost příslušnosti k židovskému národu byla v tehdejší Evropě spíše výjimkou a v Československu byl patrně jeden z jejích účelů podobný dobové myšlence „Čechoslovakismu“, a to vytvořit z Němců národnostní menšinu. „Židé tak totiž mohli mírně snížit počet Němců a Maďarů v zemi. Na druhou stranu nikdo nebránil česky nebo slovensky mluvícím Židům přiznat se k československé národnosti, čímž byl státní národ posílen přímo.“⁴⁹

Během velké hospodářské krize se situace pod Ještědem zhoršila. Ekonomický dopad krize na obyvatelstvo zde nebyl o nic „měkčí“ než v jiných koutech Evropy, což vedlo i k razantním politickým změnám. Od roku 1929 byla sice v Liberci nejprominentnější stranou Deutsche Demokratische Freiheitspartei (DDFP)⁵⁰, její postavení ale bylo podrýváno různými nacionalistickými proudy. Nejdříve ze strany Deutsche Nationalpartei (DNP), která byla rozpuštěna roku 1933.⁵¹ Tu však záhy nahradila Sudetendeutsche Heimatfront (SHF), která se stala platformou zejména pro sílící pangermanismus.⁵² Situace se dále zhoršila roku 1935, kdy se SHF stala SdP – Sudetendeutsche partei a vstoupila do voleb, které zde vyhrála s drtivou většinou.⁵³ V rámci opozice proti těmto pravicovým ideám stojí za zmínku Karl Kostka, který byl libereckým starostou od roku 1929 až do léta 1938.

⁴⁷ LHOTOVÁ, Markéta: Příspěvek k historii židovských komunit na Jablonecku a Liberecku v období 1938-1939, in: Fontes Nissae. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2002, s. 105.

⁴⁸ MELANOVÁ, Miloslava; ANDĚL, Rudolf; KVAČEK, Robert; LHOTOVÁ, Markéta; PORTMANN, Kateřina et al. Liberec. Dějiny českých, moravských a slezských měst. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, str. 265.

⁴⁹ ČAPKOVÁ, Kateřina: Češi, Němci, Židé? národní identita Židů v Čechách 1918-1938. Praha: Paseka, 2005. ISBN 80-7185-695-9. str. 64.

⁵⁰ SKRIBKOVÁ, Linda: Děti z Liberce v tzv. konečném řešení židovské otázky. Liberec 2022. str. 25.

⁵¹ PÁNKOVÁ, Jitka: Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci Liberec 2019. str. 31

⁵² Tamtéž

⁵³ Tamtéž str. 31-32

Obyvatelé Liberce se mohli zprostředkovaně seznámit s nacistickými postoji vůči Židům a jiným nepohodlným osobám již v první polovině 30. let. Už v roce 1933 se Liberec jako město s početnou německojazyčnou komunitou stal cílem řady uprchlíků před silícím hitlerovským režimem.⁵⁴

V reakci na rapidně se měnící politické klima v pohraničí začalo z Liberce a okolí odcházet velké množství Židů i nežidů. Jejich cílem bylo většinou vnitrozemí, ale mnoho z nich chtělo s dalším vývojem prchat dále do zahraničí. Významné proudy uprchlíků z Liberce směřovaly například do Prahy a do Turnova. Obě tyto destinace byly populární pro židovské obyvatelstvo i vzhledem k jejich relativně početným židovským komunitám.⁵⁵ K definitivnímu zlomu pak došlo v září 1938, kdy nejprve vypukly nepokoje ze strany SdP podporované Německem. Ta byla v reakci na výtržnosti na chvíli zakázána. Význam tohoto rozhodnutí se však vytratil ke konci měsíce s podepsáním Mnichovské dohody a postoupením oblasti Sudet Německé říši.

Pro ty židovské obyvatele, kteří dosud neprchli, se stávala situace v zabraných Sudetech kritickou. Antisemitské útoky se stupňovaly a byla zaváděna mnohá protižidovská opatření, včetně uplatnění norimberských rasových zákonů z roku 1935. Kvůli těmto zákonům se do pomyslné židovské kolonky dostali nejen Židé praktikující, ale i lidé, kteří byli například pouze vedeni v židovských matrikách, nebo měli v oněch matrikách zapsány jen některé své příbuzné a byli tedy podle rasových zákonů tzv. míšenci. Ironií osudu je, že mezi těmito novými Židy se objevili i někdejší stoupenci sudetoněmecké strany, jako například Gustav Glaessner.⁵⁶ Během „Kristallnacht“ pak protižidovská nálada ve městě dosáhla svého vyvrcholení. V tuto noc hořela i již zmiňovaná liberecká synagoga, tak jako mnoho jiných synagog v bývalém pohraničí.⁵⁷

2.3 Liberecké oběti holocaustu

Osudy libereckých Židů a osob za ně označených pokračovaly dále v převážně chmurném rázu. Genocidu na nich provedenou přežil jen zlomek z původního židovstva, a pouze hrstka se jich po válce do Liberce vrátila. Pokud bychom toto utrpení měli zredukovat na statistiku, zjistíme,

⁵⁴ ČAPKOVÁ, Kateřina; FRANKL, Michal: Nejisté útočiště: Československo a uprchlíci před nacismem 1933-1938. Praha: Paseka, 2008. ISBN 9788071858409. str. 32

⁵⁵ LHOTOVÁ, Markéta: Příspěvek k historii židovských komunit na Jablonecku a Liberecku v období 1938-1939, in: Fontes Nissae. Liberec: Technická univerzita v Liberci. 2002. str. 112

⁵⁶ PÁNKOVÁ, Jitka: Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci Liberec 2019. str. 64

⁵⁷ LHOTOVÁ, Markéta: Synagogy v plamenech. křišťálová noc 1938 v českém pohraničí. Liberec: Severočeské muzeum, 2013. ISBN 978-80-87266-14-4. str. 57

že z necelých 1400 Židů, kteří v Liberci žili ve třicátých letech⁵⁸, jich bylo v rámci „konečného řešení“ 771 deportováno do různých koncentračních a vyhlazovacích táborů.⁵⁹ Většina z nich Liberec opustila ještě před květnem 1939, kdy jich zde zbývalo už jen 269.⁶⁰ Z libereckých deportovaných válku přežilo pouhých 55 osob, což vypovídá o vskutku tragické bilanci. Po válce bylo v Liberci evidováno pouze 37 židovských starousedlíků.⁶¹ To vypovídá o tom, že značná část přeživšího židovského obyvatelstva se do Liberce vrátit buď nechtěla a raději „začala znovu“ někde jinde, třeba také proto, že jim zde už nikdo a nic nezbylo. Častým „novým domovem“ byl v tomto případě formující se stát Izrael. Pro Židy, kteří se před válkou identifikovali s německým národem (tvořili většinu), byl návrat také těžko myslitelný. Tehdejší úřady s nimi totiž nakládaly stejně jako s ostatními Němci, pokud neprokázali, že byli „antifašisté“.⁶² Židé, kteří před nacistickým terorem uprchli do bezpečí jiných zemí, se také většinou nevraceli, jelikož si již často zvykli na svůj nový život. Jeden takový případ je popsán na příkladu rodiny Neustadtel v práci „Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci“ od Jitky Pánkové⁶³. Jiní se do Liberce třeba i vrátili, ale zjistili, že zde na ně už nic nečeká a po smíření se s trpkou skutečností, že jejich blízcí se již nevrátí, město znovu opustili. Tak tomu bylo i v případě Anny Rosenbach.⁶⁴

Holocaust zasáhl ve velkém liberecké „elity“, z nichž nemalou část tvořili lidé, kteří byli označeni za Židy. Jednalo se o průmyslníky, advokáty, obchodníky nebo i doktory jako v případě Siegfrieda Lissau. Například v řadách advokátů bylo v předválečném Liberci množství osob buď židovského původu, nebo později za Židy označených. K roku 1938 to bylo 35 z 71 celkových.⁶⁵ Mnoho z nich bylo také nějakým způsobem aktivních společensky a politicky, Liberec tak přišel nejen o mnoho zámožných občanů, ale i o řadu intelektuálů.

⁵⁸ MELANOVÁ, Miloslava; ANDĚL, Rudolf; KVAČEK, Robert; LHOTOVÁ, Markéta; PORTMANN, Kateřina et al. Liberec. Dějiny českých, moravských a slezských měst. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017. str. 301

⁵⁹ PORTMANN, Kateřina; VAJSKEBR, Jan: Návrat domů. Po stopách libereckých obětí holocaustu. Liberec: Technická univerzita v Liberci. Rukopis.

⁶⁰ KARPAŠ, Roman: Kniha o Liberci. Liberec: Dialog, 1996. ISBN 8086761134 str. 365

⁶¹ ŽIDOVSKÁ OBEC LIBEREC: Historie [online] [vid. 5. 5. 2024] dostupné z: <http://www.kehila-liberec.cz/Historie.aspx>

⁶² STANĚK, Tomáš: Odsun Němců z Československa 1945-1947. Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-0328-2. str. 164.

⁶³ PÁNKOVÁ, Jitka: Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci Liberec 2019

⁶⁴ PORTMANN, Kateřina; SLADKÝ Ondřej: Příběh obyvatel vily Rosenbachových. in: PORTMANN, Kateřina; VAJSKEBR, Jan: Návrat domů. Po stopách libereckých obětí holocaustu. Liberec: Technická univerzita v Liberci. Rukopis.

⁶⁵ PÁNKOVÁ, Jitka: Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci Liberec 2019

Tito lidé po sobě rovněž zanechali značné majetky, mezi nimi i řadu nemovitostí. Právě ty byly často nacistickou správou zneužity ve vlastní prospěch a mohly se stát i domovy předních nacistů. Zde se nabízí příklad „Henleinovy vily“ na Husově třídě, jen pár minut chůze od univerzitního kampusu. Po válce se z této budovy stalo muzeum⁶⁶. Dalším případem je pak vila Goltzových, která „byla arizována a začala být využívána jako sídlo řídicího úseku bezpečnostní služby říšského vůdce SS (Sicherheitsdienst/SD)“⁶⁷. Tento majetek se po válce do rukou původních vlastníků vracel jen zřídka. V již uvedeném případě Goltzových byla vila označena za německou a tím pádem propadla státu. Na nějakou dobu se v ní dokonce usadil tzv. policejní oddíl revolučních gard.⁶⁸

Bylo identifikováno celkem 170 libereckých Židů a Židovek, kteří byli v období protektorátu internováni v terezínském ghettu.⁶⁹ Většina však byla odeslána dále na východ, a to zejména do vyhlazovacího tábora Auschwitz-Birkenau. V této skutečnosti se nijak nelišili od ostatních Židů podle norimberských zákonů, kteří se dostali do „spárů“ tzv. konečného řešení.

⁶⁶ LACINA, Lubor: Příspěvek k vyučování dějin druhé světové války na Liberecku a Jablonecku. Tři terénní výzkumy Severočeského muzea v Liberci a pedagogické využití jejich závěrů. Brno, 2011. str. 12

⁶⁷ BENDÁSEK, Tomáš; PORTMANN, Kateřina: Příběh rodiny Anny a Otty Goltzových. in: PORTMANN, Kateřina; VAJSKEBR, Jan: Návrat domů. Po stopách libereckých obětí holocaustu. Liberec: Technická univerzita v Liberci. Rukopis.

⁶⁸ Tamtéž

⁶⁹ SKRIBKOVÁ, Linda: Děti z Liberce v tzv. konečném řešení židovské otázky. Liberec 2022 str. 58.

3. Represivní zařízení a rodina Lissau

V této kapitole přiblížím zařízení nacistického represivního aparátu, kterými si Lissauovi za války prošli. Kromě obecné charakteristiky a historie těchto „továren na smrt“ se v menší míře zaměřím i na bývalé liberecké občany, kteří tam byli též internováni.

3.1 Ghetto Terezín

Během snahy nacistického režimu o reorganizaci Evropy bylo cílem programu konečného řešení vyřešit "židovskou otázku". Tento plán se vztahoval i na okupovaná území Čech a Moravy, kde byli bezohledně pronásledováni jedinci židovského původu. Od listopadu 1941 se rozvíjela postupná deportace Židů, kteří byli sváženi do prostor bývalého pevnostního města Terezín, kde bylo pro účely jejich internace zřízeno ghetto.⁷⁰ Zde vězni a vězeňkyně čekali na svůj osud, ať už jím byla smrt v prostorech ghetta, deportace dále na východ, nebo vytoužené osvobození.

Původním záměrem terezínského ghetta bylo jednak vytvoření místa, kde by mohli být internováni protektorátní Židé a Židovky, a posléze také „Ghetto pro staré“, což mělo pomoci s tím, aby se „navenek uchránila tvář“.⁷¹ Bylo totiž potřeba zřídit místo, kam by nacisté mohli „uklidit“ staré německé Židy a osoby za ně označené⁷². V řadách těchto osob byli leckdy vážení lidé, se kterými (alespoň navenek) jednoduše nemohlo být nakládáno jako s obyčejnými vězni. Funkce Terezínského ghetta se však průběhem času rozšířila a v pozdějších letech jeho existence v něm bylo proti své vůli drženo židovské obyvatelstvo z mnoha evropských zemí.⁷³

Zpočátku stačily k ubytování židovských vězňů stávající kasárny ve městě. S evakuací místního obyvatelstva však byly v polovině roku 1942 všechny civilní objekty přestavěny tak, aby mohly pojmout rostoucí počet vězňů. I tak se Terezín rychle přeplnil, což vedlo k využití púd, sklepů, a dokonce i prostor v hradbách jako ubytování.⁷⁴ Terezín se rozrostl v největší koncentrační tábor v českých zemích a byl svědkem příjezdu tisíců transportů nejen

⁷⁰ PAMÁTNÍK TEREZÍN: Terezínské ghetto. [online] [vid. 17. 3. 2024] dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/terezin-ghetto>

⁷¹ KÁRNÝ, Miroslav (ed.). Terezínská pamětní kniha: židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy 1941-1945. Terezínská iniciativa. Praha: Melantrich, 1995. ISBN 80-7023-225-0. str. 31

⁷² KRYL, Miroslav: Osud vězňů terezínského ghetta v letech 1941-1944. Brno: Doplněk, 1999. ISBN 80-7239-042-2. str. 28

⁷³ ADLER, Hans Günther: Terezín 1941-1945. tvář nuceného společenství. Brno: Barrister & Principal, 2007. ISBN 80-7364-024-4. str. 27

⁷⁴ Tamtéž

z Protektorátu Čechy a Morava, ale také z Německa, Rakouska, Nizozemska, Dánska a později i ze Slovenska a Maďarska.

Během necelých čtyř let bylo do Terezína transportováno více než 140 000 osob – mužů, žen a dětí. Když se válka blížila ke svému konci, bylo sem narychlo přivezeno dalších 15 000 vězňů z táborů podél postupující frontové linie. V terezínském ghettu zahynulo více než 35 000 vězňů v důsledku stresu, hladu a žalostných životních podmínek.⁷⁵ Z řad libereckých občanů pak prošlo terezínským ghetttem celkem 658 osob, z nichž 68 zemřelo právě zde.⁷⁶

Terezín měl i funkci „zastírací“. Krom již zmíněného plánu vytvoření ghetta pro staré pro „zachování tváře“ měl Terezín posloužit ještě jako jistá „Potěmkinova vesnice“. Bylo tomu tak kvůli návštěvě Červeného kříže, kterou nacistické autority povolily, aby se mohly jistým způsobem ohradit proti zprávám o vyhlazování Židů, které se již v té době rozšiřovaly.⁷⁷ Terezín byl proto v době kolem návštěvy na jaře 1944 „zkrášlen“ a přebyteční vězni byli deportováni.

Správa terezínského tábora pro Židy spadala pod nacistickou komandanturu, která vydávala směrnice pro židovské orgány pověřené řízením vnitřních záležitostí. Tyto orgány byly často nuceny sestavovat seznamy osob, které budou určeny k další deportaci. Přímý dohled pak spočíval na protektorátních dozorcích, z nichž značná část s vězněnými sympatizovala.⁷⁸ Často se obyvatelům ghetta snažili pomoci a poskytovali rovněž jistý „kontakt“ s vnějším světem.

Do Terezína transporty nejen přijížděly, ale také z něj převážely vězně dál. Od října 1942 směřoval proud vězněných do vyhlazovacího tábora Auschwitz-Birkenau a do jiných koncentračních a vyhlazovacích táborů. Z 63 transportů vypravených z Terezína, které vezly přes 87 000 osob, se osvobození dočkalo pouhých 3 800.⁷⁹ Osud terezínských dětí odrážel tuto tragédii; ze 7590 deportovaných nejmladších vězňů se jich živých vrátilo pouze 142.⁸⁰

⁷⁵ HOLOCAUST.CZ: Ghetto Terezín – bilance [online]. [vid. 18. 3. 2024]. dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/bilance/>

⁷⁶ SKRBEKOVÁ, Linda: Děti z Liberce v tzv. konečném řešení židovské otázky. Liberec 2022. str. 56-61

⁷⁷ KÁRNÝ, Miroslav (ed.). Terezínská pamětní kniha: židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy 1941-1945. Terezínská iniciativa. Praha: Melantrich, 1995. ISBN 80-7023-225-0. str. 45

⁷⁸ PAMÁTNÍK TEREZÍN: Terezínské ghetto. [online] [vid. 2024-03-17] dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/terezin-ghetto>

⁷⁹ Tamtéž

⁸⁰ Tamtéž

3.2 Terezínský rodinný tábor

Rodinný tábor byl zvláštní částí v rámci tábora Auschwitz II Birkenau. Existoval od září 1943 do července 1944 a byli v něm internováni vězni a vězeňkyně převezení z Terezínského ghetta mezi zářím 1943 a květnem 1944.⁸¹ Účelem zřízení tohoto „oddělení“ v rámci tábora Auschwitz II je nejasné. Existuje však několik vysvětlení, která dávají v historickém kontextu smysl. Jedním z nich je odklizení části terezínských vězňů za účelem „zkrášlení“ ghetta Terezín, aby „lépe vypadalo“ před plánovanou návštěvou Červeného kříže na jaře roku 1944. Tím by se docílilo lepší prezentovatelnosti ghetta, které bylo v té době velmi přelidněné, což by při kontrole nevypadalo dobře.⁸² Web holocaust.cz rovněž uvádí, že za účelem „mlžení“ ohledně konečného řešení mohl být vytvořen i sám rodinný tábor, ve kterém se nedalo hovořit o standartních osvětimských podmínkách. Dalším důvodem mohl být strach z povstání, jehož potlačení by mohlo být při stále narůstajícím počtu terezínských vězňů problematické.⁸³ Tato obava byla jistě posílena i nedávným povstáním ve Varšavském ghettu, které si strůjci konečného řešení jistě zopakovat nechtěli. Deportace z ghetta by v tomto případě podstatně oslabily potenciální odpor.

Okolnosti zániku tábora jsou poněkud nejasné, zejména pak příčina, která k tomuto rozhodnutí vedla. Jisté však je, že k jeho likvidaci došlo dvoufázově. První část vězňů byla popravena v noci z 8. na 9. března 1944. Zbytek byl pak zabit 11. a 12. července.⁸⁴ Zánik tábora přežilo asi jen 3500 osob, které byly vybrány na pracovní komanda do jiných táborů. Ani to však neznamenalo přežití. Okolo dvou třetin z těchto přeživších ještě do konce války zemřelo buď při onom pracovním nasazení, nebo poté při evakuačních „pochodech smrti“.⁸⁵

⁸¹ KÁRNY, Miroslav: Terezínský rodinný tábor v konečném řešení. In: holocaust.cz [online]. [vid. 18. 3. 2024] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/zdroje/odborne-a-dalsi-texty/vybrane-texty-ze-sborniku-terezinsky-rodinny-tabor-v-osvetimi-birkenau/terezinsky-rodinny-tabor-v-konecnem-reseni/>

⁸² BROD, Toman, KÁRNY, Miroslav, KÁRNÁ Margita: Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau. Sborník z mezinárodní konference Praha, 7.-8. března 1994. Terezínská iniciativa. Praha: Melantrich, 1994. ISBN 80-7023-193-9. str. 37.

⁸³ KÁRNY, Miroslav: Terezínský rodinný tábor v konečném řešení. In: holocaust.cz [online]. [vid. 18. 3. 2024] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/zdroje/odborne-a-dalsi-texty/vybrane-texty-ze-sborniku-terezinsky-rodinny-tabor-v-osvetimi-birkenau/terezinsky-rodinny-tabor-v-konecnem-reseni/>

⁸⁴ HOLOCAUST.CZ: Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau (1943) [online]. [vid. 18. 3. 2024] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/deportace-terezin/terezinsky-rodinny-tabor-v-osvetimi-birkenau-1943/>

⁸⁵ KÁRNY, Miroslav: Terezínský rodinný tábor v konečném řešení. In: holocaust.cz [online]. [vid. 18. 3. 2024] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/zdroje/odborne-a-dalsi-texty/vybrane-texty-ze-sborniku-terezinsky-rodinny-tabor-v-osvetimi-birkenau/terezinsky-rodinny-tabor-v-konecnem-reseni/>

Libereckou stopu v Terezínském rodinném táboře zanechalo 90 osob, které z Liberce pocházely, nebo tam nějaký čas pobývaly.⁸⁶ Z oněch 90 libereckých vězňů Terezínského rodinného tábora přežili pouze tři: Elisabeth Pollaková, Bruno Lamm a Lydia Altmann.⁸⁷

⁸⁶ ŠEBESTOVÁ, Eliška: Liberečtí občané v Terezínském rodinném táboře. Liberec, 2024. str. 12.

⁸⁷ Tamtéž str. 16-18

4. Příběh rodiny Lissau

Tato kapitola se bude věnovat samotnému osudu rodiny Lissau od Siegfriedova narození až po jejich smrt v terezínském rodinném táboře v Auschwitz II. Pozornost bude věnována rovněž otázce národnosti a náboženského přesvědčení. Zaměřím se také na to, jak byli Lissauovi, zejména během pobytu v Praze, diskriminováni. V neposlední řadě bude zmíněno i jejich příbuzenstvo.

4.1 Před Velkou válkou

Lissauovi byli čtyřčlennou rodinou libereckých Židů. Otec Siegfried ani matka Berta z Liberce nepocházeli. Siegfried byl původem z Prahy⁸⁸, zatímco jeho paní se narodila v Dolních Rakousích, přesněji v obci Gross Harras.⁸⁹ Bertini rodiče byli jistí Karel a Karolina Lustig.⁹⁰ Kromě jejich jmen a místa, kde se jim dcera narodila, se mi o nich nepodařilo dohledat žádné další konkrétní informace. Nelze tedy určit, zda byla Berta židovského původu.⁹¹ Lze však usoudit, že jejím rodným jazykem byla němčina. Siegfriedovi rodiče byli Samuel a Mathilda Lissau. V případě jeho otce je židovský původ jasně prokazatelný, byl totiž pohřben na Novém židovském hřbitově v Praze.⁹² O jeho matce jsem žádnou podobnou informaci nenašel.

Siegfried se narodil 15. ledna 1873 a patrně prožil značnou část svého života v rodné Praze. Studoval zde nejprve na gymnáziu, kdesi na Starém Městě, a poté na Karlo-Ferdinandově univerzitě, kde vystudoval medicínu.⁹³ Jeho promoce byla 29. května 1897, což znamená, že mu v době ukončení studia bylo pouhých 24 let.⁹⁴ Lze předpokládat, že po završení svých studií začal Siegfried zanedlouho medicínu praktikovat. První záznam o této skutečnosti je však až z roku 1908, a to v Pražském lékařském týdeníku.⁹⁵ Z tohoto periodika vyplývá, že Siegfried

⁸⁸ HOLOCAUST.CZ: Databáze dokumentů, Lissau Vítězslav [online] [vid. 29. 5. 2023] dostupné z:

<https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/346710-lissau-vitezslav-nezpracovano/>

⁸⁹ HOLOCAUST.CZ: Databáze dokumentů, Lissau Berta [online] [vid. 29. 5. 2023] dostupné z:

<https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/162509-lissauova-berta-zadost-o-vydani-obcanske-legitimace/>

⁹⁰ Tamtéž

⁹¹ Tamtéž

⁹² GENI, A MY HERITAGE COMPANY: Photos of Samuel Lissau [online] [vid. 24. 2. 2023] dostupné z:

https://www.geni.com/photo/view?album_type=photos_of_me&id=6000000013744917813&photo_id=6000000112928419904&position=0

⁹³ Archiv Univerzity Karlovy, fond Matriky Německé univerzity v Praze, inventární číslo 2, Matrika doktorů německé Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze (1892–1904), str. 149

⁹⁴ Tamtéž

⁹⁵ LISSAU, Siegfried: Ein Fall aus der versicherungsärztlichen Praxis. Prager Medicinische Wochenschrift [online] [vid. 29. 4. 2024] dostupné z:

[https://www.google.cz/books/edition/Prager_Medicinische_Wochenschrift/C34hAQAAMAAJ?hl=en&gbpv=1&dq=MUDr.+Siegfried+\"Lissau\"&pg=PA550&printsec=frontcover](https://www.google.cz/books/edition/Prager_Medicinische_Wochenschrift/C34hAQAAMAAJ?hl=en&gbpv=1&dq=MUDr.+Siegfried+\)

praktikoval alespoň od prosince 1906 (ale pravděpodobně déle). V roce 1907 byl totiž podle článku obžalován jistým „Tischmeisterem N“ ze Smíchova za újmu na zdraví během vyšetření kvůli životní pojistce, které se odehrálo právě v prosinci 1906. Siegfried prohlídku prováděl na žádost nespecifikované pojišťovny. Obžaloba byla však soudem po znaleckém posudku shozena ze stolu.⁹⁶ Z článku je patrné, že už v této době měl Siegfried sjednané pojištění odpovědnosti, což podle jeho vlastních slov nebylo tehdy běžné.

Je možné, že během Velké války Siegfried i přes jeho lehce pokročilejší věk sloužil jako vojenský lékař. Ve své policejní přihlášce evidované v Liberci má totiž v kolonce povolání přeškrtnutá slova „k. u. k. Assistensarzt“⁹⁷ což byl i název hodnosti v Rakousko-Uherské armádě. Tato hodnost byla zhruba ekvivalentem hodnosti Leutnant, což by z něj činilo důstojníka (byť toho nejnižšího). Bližší informace k této skutečnosti jsem nedohledal, jelikož záznamy z této doby jsou buď nekompletní nebo zcela zničené.

4.2 Pobyť v Liberci

V Praze Siegfried nějakou dobu patrně žil i se svou první ženou Hedwig, v Liberci pak od roku 1919.⁹⁸ Bydleli v bytě, který se nacházel ve dvojdomě na adrese Soukenická (Tuchgasse) 7. V Liberci pobývala i rodina jeho manželky Hedwig, která byla dcerou libereckého obchodníka se sukrem Daniela Jerusalema.⁹⁹ Hedwig však již v roce 1920 umírá v Teplicích.¹⁰⁰ Proč zemřela právě tam je nejasné, pohřbena je však v Liberci.¹⁰¹ Její hrob, který se nachází na libereckém židovském hřbitově, je i přes movitost manžela i otce jedním z hrobů menších. Kromě informací, které jsou na náhrobních kamenech běžně k nalezení, se zde nachází i německy psaná veršovaná eulogie:¹⁰²

⁹⁶ Tamtéž

⁹⁷ Státní okresní archiv Liberec. fond Archiv města Liberec. Policejní přihláška Siegfrieda Lissau

⁹⁸ Tamtéž

⁹⁹ ENGELMANN, Ise: Židé v Liberci. K dějinám obyvatelstva města pod Ještědem. KAL pro Židovskou obec v Liberci, Liberec 2007. ISBN 978-80-239-9169-7. str. 69

¹⁰⁰ Tamtéž

¹⁰¹ GENI, A MY HERITAGE COMPANY: Hedwig Lissau [online] [vid. 29. 5. 2023] dostupné z: <https://www.geni.com/people/Hedwig-Lissau/6000000013744991250>

¹⁰² JAKUBEC, Pavel: KaNaKa. Katalog náhrobních kamenů židovského hřbitova v Liberci. Úvodní kapitoly, 2013. str. 22

„Das Lied des Lebens ausgesungen,
Der letzte Ton entschwunden und verklungen!
So eng das Haus, darin Du heimgefunden!
Auf heimatlicher Scholle wolltest Du gesunden
Nun deckt die Scholle Dich: das letzte Ziel
In dieses Lebens wirrem Wechselspiel.
In der Erinnerung an Dein leuchtendres Wesen
Soll unser Schmerz um Dich. Du Einzige genesen.
In Winterleid und Winternacht fuhrst Du zur Grube nieder
Wie Du's gewollt: in Lenzespracht beschirmt
Dich treu der Flieder.“

Německy psané verše leccos vypovídají o národnostním cítění a příslušnosti Hedwig, potažmo její rodiny. Samotný obsah veršů patrně krom své umělecké stránky nemá žádný hlubší význam. Tyto verše by se daly volně přeložit asi takto:

„Píseň života zpívaná,
Poslední tón zmizel a odezněl!
Tak úzký je dům, v němž jsi našel domov!
Chtěl jsi být zdravý na rodné hroudě.
Teď tě hrouda přikrývá: poslední cíl
V této zmatené hře života.
Ve vzpomínce na tvé bytí
Bude naše bolest pro tebe. Ty jediný se uzdravíš.
V zimním smutku a zimní noci jsi sestoupil do jámy.
Jak sis to přál: v jarní nádheře
Šerík tě věrně chrání.“

Z prvního manželství Siegfried neměl žádné potomky. Nedlouho po smrti své první ženy se seznámil se svou druhou ženou Bertou, která byla se svým datem narození 11. února 1893¹⁰³ o celých 20 let mladší. Mezitím však na své domovské adrese během roku 1921 pobýval s jistou Auguste Schindler, původem z Maršovic u Jablonce nad Nisou. Tato žena se v této době nejspíše starala o jeho domácnost po smrti Hedwig, což by tehdy nebylo pro vdovce nijak zvláštní. Může to však svědčit o tom, že byl Siegfried v náboženských otázkách poněkud liberálnější, jinak by pro správu své domácnosti nevybral katoličku. S tímto jevem se můžeme setkat rovněž na příkladu liberecké rodiny Schurových, kteří měli služebné katolického vyznání dokonce dvě.¹⁰⁴ Také rodiny Perlmannových a Freundových zaměstnávaly po dvou katolických služebných.¹⁰⁵ Z toho lze usoudit, že podobná praktika byla v této době zcela běžná. Žádný jiný vztah (míněno především příbuzenský) podle sčítacích operátů Auguste k Siegfriedovi neměla.¹⁰⁶ Tento německy vyplněný záznamový arch z roku 1921 nám na Siegfrieda prozrazuje i další informace. Nejzajímavější z nich je nepochybně „doznání“ k židovské víře a skutečnost, že se Siegfried hlásil k německému národu. Dalším hodnotným záznamem je i informace, že Siegfried vykonával lékařskou profesi i k datu začátku Velké války, a je tedy rozumné předpokládat, že svou praxi během života nepřerušoval, až na možnou účast ve válce, a neživil se jinak. V roce 1922 pak proběhla svatba Berty se Siegfriedem¹⁰⁷ a ve stejném roce se jim také narodila jejich první dcera Inge Ruth.¹⁰⁸ O necelé čtyři roky později přišla na svět ještě druhá dcera jménem Marianne.¹⁰⁹

Vzhledem k národnosti obou rodičů se lze domnívat, že jejich dcery byly vychovávány v domácnosti, která byla primárně německá a že němčina byla jejich rodným jazykem. Tuto domněnku posilují i jejich jména, o kterých nelze říci, že by byla typicky česká. Ze záznamů židovské matriky je pak patrná jejich náboženská příslušnost k liberecké židovské obci, kde

¹⁰³ GENI, A MY HERITAGE COMPANY: Berta Lissau [online] [vid. 5. 7. 2024] dostupné z: <https://www.geni.com/people/Berta-Lissau/6000000025276059893?through=6000000013745002161>

¹⁰⁴ PORTMANN, Kateřina; ZVOLENSKÁ, Lucie: „Místa paměti.“ Po stopách bývalých libereckých spoluobčanů. Příběh rodiny Schurových. in: Fontes Nissae. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2019. str. 36-37

¹⁰⁵ PORTMANN, Kateřina; VAJSKEBR, Jan: Návrat domů. Po stopách libereckých obětí holocaustu. Liberec: Technická univerzita v Liberci. Rukopis.

¹⁰⁶ SOKA Liberec. fond Sčítání lidu 1921, okres Liberec. Liberec-IV Perštýn č.p. 75-155. str. 145

¹⁰⁷ HOLOCAUST.CZ: Databáze dokumentů, Lissau Vítězslav [online] [vid. 29. 5. 2023] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/346710-lissau-vitezslav-nezpracovano/>

¹⁰⁸ HOLOCAUST.CZ: Databáze dokumentů, Lissau Inge Ruth [online] [vid. 29. 5. 2023] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/346705-lissauova-inge-ruth-nezpracovano/>

¹⁰⁹ HOLOCAUST.CZ: Databáze dokumentů, Lissau Mariana [online] [vid. 29. 5. 2023] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/162510-lissauova-mariana-zadost-o-vydani-obcanske-legitimace/>

jsou obě dcery evidovány.¹¹⁰ Na základě této skutečnosti lze rovněž předpokládat i židovský původ matky. V judaismu se totiž náboženská příslušnost „dědí“ právě v linii matky, ne otce.

Siegfried svou rodinu živil jako odborný lékař pro srdeční a nervové choroby, rentgen a fototerapii. Svou praxi měl na své domovské adrese v již zmiňované ulici Soukenická/Tuchgasse 7¹¹¹ (dnes Náchodská). Tento dům již dnes bohužel nestojí, zbořen byl nejspíše kvůli výstavbě obchodního domu Ještěd v 70. letech, čímž zanikla významná část Náchodské ulice včetně tramvajové trati, která tudy vedla.¹¹²

V Náchodské ulici na začátku dvacátých let pobývala i rodina Bendových, která v Liberci vlastnila úspěšnou oděvní továrnu.¹¹³ Jméno Benda je však známé především kvůli Heinzovi (Jindřichovi) Benda, který se proslavil v USA jako profesor na věhlasné Yaleově univerzitě a odborník na oblast jihovýchodní Asie.¹¹⁴ Své zkušenosti s tímto koutem světa nabyt při svém pobytu v Batávii, kam uprchl před hrozbou nacistického Německa, a problematika jihovýchodní Asie se stala jeho životním dílem. To už však pod anglofonním jménem Harry J. Benda. Jeho rodiče válku nepřežili.¹¹⁵

Siegfried byl i kulturně a občansky angažovaný. Byl zvolen jednatelem předsednictva domů Urania¹¹⁶, které zde byly zřízeny 8. ledna 1922. Jednalo se o pobočku pražského spolku Urania, jenž se zaměřoval na kulturu a vzdělávání a v jehož předsednictvu seděli významní židovští univerzitní profesori.¹¹⁷ Dále byl členem oddělení pro zdravotnictví, členem rady pro mládež a přednostou oddělení III pro výchovu a sociální péči.¹¹⁸ Byl rovněž v řadách Německého pracovního a volebního společenství¹¹⁹ (německy Deutsche Arbeits und Wirtschaftsgemeinschaft, DAWG), což byla politická strana založená roku 1928 s liberální ideologií. Později se však začala strana sbližovat s SdP, do níž byla roku 1935 začleněna. To vedlo k odchodu původních liberálů.

¹¹⁰ Národní archiv, fond Matriky židovských náboženských obcí v českých krajích. Liberec 1915-1947

¹¹¹ ENGELMANN, Ise: Židé v Liberci. K dějinám obyvatelstva města pod Ještědem. KAL pro Židovskou obec v Liberci, Liberec 2007. ISBN 978-80-239-9169-7. str. 106

¹¹² SOKA Liberec, fond Archiv města Liberec. Stavební spis k dvojdomu Soukenická 7, 115 a 116/IV

¹¹³ SOKA Liberec fond Sčítání lidu 1921, okres Liberec. Liberec-IV Perštýn č.p. 1-75. str. 311

¹¹⁴ PETRŮ, Tomáš: Pohnuté osudy Harryho J. Bendy. Z Liberce na Jávě a ještě dál... In: PORTMANN, Kateřina; JAN, Vajskebr: Návrat domů. Po stopách libereckých obětí holocaustu. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2023. ISBN 978-80-7494-673-8.

¹¹⁵ Tamtéž

¹¹⁶ ENGELMANN, Ise: Židé v Liberci. K dějinám obyvatelstva města pod Ještědem. KAL pro Židovskou obec v Liberci. Liberec, 2007. ISBN 978-80-239-9169-7. str. 146

¹¹⁷ Tamtéž

¹¹⁸ Tamtéž. str. 167

¹¹⁹ Tamtéž. str. 168

4.3 Útěk do Prahy

Pobyt rodiny v Liberci pravděpodobně skončil mezi lety 1938-1939. První větší odchody z pohraničí se odehrávaly bezprostředně po „anšlusu“ Rakouska, který vyvolal v sudetských Židech obavy z podobného osudu, který by mohl potkat i německy mluvící části Československa.¹²⁰ Tato obava se naplnila mnichovskými událostmi z konce září 1938. Po odstoupení Sudet pak vystěhovalectví nejen z řad židovstva nabylo nových rozměrů. V této době tedy Lissauovi rozhodně nebyli jedinou židovskou rodinou, která by byla nucena vyostřující se situaci v Sudetech vyřešit útekem do vnitrozemí.¹²¹ Zvolili útěk do Prahy, patrně také proto, že ji Siegfried jako své rodné město nepochybně znal. Praha byla obecně populární volbou (nejen) židovských uprchlíků¹²² z mnoha důvodů, jako například přítomnost početné židovské komunity, nebo naděje na ekonomické uplatnění v hlavním městě poté, co většina uprchlíků o své živobytí přišla.

V Praze žili Lissauovi nejpozději od března 1939, což dosvědčuje Siegfriedova žádost o výkon lékařské praxe v hlavním městě¹²³, která mu však byla i přes odvolání zamítnuta.¹²⁴ Oficiálním důvodem zamítnutí byly „mimořádné hospodářské poměry a důvody veřejného zájmu“.¹²⁵ I když Siegfried podal svou žádost 7. března, tedy ještě před vyhlášením protektorátu a s ním spojeným souborem protizidovských opatření ze 17. března, odpovědi se mu dostalo až 12. dubna, kdy ona opatření, mimo jiné zakazující výkon lékařské praxe všem osobám neárijského původu, již platila.¹²⁶ Rozhodnutí z magistrátu se sice opíralo o ještě druhorepublikovou právní formu, a je tedy možné, že primárním důvodem byly spíše nevyhovující prostory, které měl Siegfried k dispozici (více v následujícím odstavci), nebo třeba jen fakt, že Praha byla v této době přeplněná nejen doktory, ale třeba i advokáty, z nichž se všichni jednoduše uplatnit nemohli. Jisté však je, že i kdyby tehdy splňoval všechny ostatní podmínky pro výkon své profese, svůj původ zapřít nemohl a jeho snaha tak byla odsouzena k nezdaru.

¹²⁰ OSTERLOH, Jörg: Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938-1945. Historické myšlení. Praha: Argo, 2010. ISBN 978-80-257-0213-0. str. 130

¹²¹ Tamtéž str. 148

¹²² Tamtéž

¹²³ HOLOCAUST.CZ: Databáze dokumentů, Lissau Vítězslav [online] [vid. 29. 5. 2023] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/346706-lissau-vitezslav-nezpracovano/>

¹²⁴ HOLOCAUST.CZ: Databáze dokumentů, Lissau Vítězslav [online] [vid. 29. 5. 2023] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/346709-lissau-vitezslav-nezpracovano/>

¹²⁵ HOLOCAUST.CZ: Databáze dokumentů, Lissau Vítězslav [online] [vid. 29. 5. 2023] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/346706-lissau-vitezslav-nezpracovano/>

¹²⁶ KÁRNÝ, Miroslav: Konečné řešení: genocida českých židů v německé protektorátní politice. Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-0389-4. str. 23-24

V té době pobývala rodina v ulici Maiselova č. p. 15, na tehdejší Praze V,¹²⁷ tudíž v Josefově, tedy v židovské čtvrti. Obývali zde však pouze jeden pokoj, který měli pronajatý od majitele bytu, jistého pana Alfreda Fischla.¹²⁸ Jméno Alfred Fischl se vyskytuje i mezi osobami deportovanými z Prahy. Pokud se jedná o stejného Alfreda Fischla, lze usoudit, že Lissauovi byli ubytováni u někoho, kdo byl také Židem, nebo za něj byl označen. Alfred Fischl válku přežil¹²⁹. Právě v tomto místě Siegfried žádal o vykonávání své praxe. Jak by to však dokázal v jednom pokoji, ve kterém rovněž bydlel se svou rodinou, je mi nejasné. V Maiselově ulici však nakonec rodina nebydlela po celou dobu svého stání v Praze. Někdy po 28. říjnu 1940 se přestěhovala do ulice Pod Kesnerkou č. p. 2458, tehdejší Praha XVI, konkrétně oblast bývalé obce Radlice. Z tohoto data pochází jejich bytová přihláška.¹³⁰ Dnes v ulici Pod Kesnerkou (dnešní Praha 5, jihozápadně od Smíchova) dům s č. p. 2458 již není, ve vedlejší ulici Pod Děvínem však dům s tímto č. p. stojí. Domnívám se tedy, že je to právě ta adresa, na které v době protektorátu rodina pobývala. Důvod jejich přestěhování na tuto adresu mi není znám, nicméně z oznámení „Nová úprava najímání bytů pro Židy v Praze“ z 13. září 1940 lze usoudit, že byt musel být dříve obýván také Židy.¹³¹

Vzhledem k tomu, že jejich předešlým domovem byl jediný pokoj, ve kterém se nepochybně tísnil, mohlo by se zdát, že jakékoli stěhování by přineslo rodině jisté přilepšení. Vidina lepšího bydlení pro lidi v situaci jako právě rodina Lissau je ale přinejmenším optimistická. Změna bydliště patrně nebyla z vlastní iniciativy Lissauových, po 7. říjnu 1940 potřebovali Židé ke změně bydliště svolení úřadů¹³² a vydání svolení s přestěhováním „do lepšího“ by bylo pro tuto dobu značně necharakteristické. Za změnou místa pobytu tedy pravděpodobně stál záměr protektorátních úřadů.

V době, kdy žili na této adrese, s rodiči pravděpodobně již nebydlela nejstarší dcera Inge Ruth, která má v dokumentaci uvedenou adresu Durdíkova 6, Praha III.¹³³ Dnes se tato ulice jmenuje

¹²⁷ Tamtéž

¹²⁸ HOLOCAUST.CZ: Databáze dokumentů, Lissau Vítězslav [online] [vid. 29. 5. 2023] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/346708-lissau-vitezslav-nezpracovano/>

¹²⁹ YAD VASHEM: The Central Database of Shoah Victims' Names, Alfred Fischl. [online] [vid. 5. 7. 2024] dostupné z: <https://collections.yadvashem.org/en/names/4804035>

¹³⁰ HOLOCAUST.CZ: Databáze dokumentů, Lissau Vítězslav [online] [vid. 29. 5. 2023] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/346710-lissau-vitezslav-nezpracovano/>

¹³¹ FROMMER, Benjamin: „Židovské domy“ v Praze, podzim 1940. [online] [vid. 5. 7. 2024] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/soa/zide-v-ceskych-zemich-a-konecne-reseni-zidovske-otazky/zidovske-obce-v-pasti/zidovske-domy-v-praze-podzim-1940/>

¹³² Tamtéž

¹³³ HOLOCAUST.CZ: Databáze dokumentů, Lissau Inge Ruth [online] [vid. 29. 5. 2023] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/346705-lissauova-inge-ruth-nezpracovano/>

Rošických a nachází se v Praze I, konkrétně na Malé Straně.¹³⁴ Napojuje se na náměstí Kinských přímo pod starou městskou hradbou naproti Justičnímu paláci. Bytovou přihlášku měla Inge Ruth na tuto adresu evidovanou ze dne 27. října 1939.¹³⁵ Důvod jejího odloučení od zbytku rodiny není známý, kvůli zaměstnání to ale dle její tehdejší dokumentace nebylo.¹³⁶ Na této adrese byla databáze obětí serveru holocaust.cz hlášena ještě jedna oběť holocaustu. Byl to jistý Rudolf Klein, narozen 22. prosince 1896. V době, kdy na adrese pobývala Inge Ruth tam z informací dostupných ze stejného webu již pravděpodobně nebydlel. Deportován byl totiž z Klatov, a ještě předtím nějakou dobu pobýval v jakýchsi Bědovicích.¹³⁷ Rudolf válku nepřežil.

Povolání otce bylo během pobytu v ulici Pod Kesnerkou uváděno jako „soukromník“ se zmínkou o jeho lékařské minulosti.¹³⁸ Paní Berta byla vedena jako „v domácnosti“. Tento údaj nahradil přeškrtnutý nápis „choť lékaře“. ¹³⁹ Starší z dcer byla bez zaměstnání¹⁴⁰, mladší měla ve stejné kolonce napsáno žákyně.¹⁴¹

V dokumentaci během jejich pobytu v Praze byly pro celou rodinu používány počestěné varianty jmen, pokud tedy nějaké existují (Vítězslav¹⁴², Mariana¹⁴³). Tuto skutečnost lze přisoudit buď českým úředníkům, kteří dokumentaci zpracovávali, nebo jakémusi „artefaktu“ z období tzv. druhé republiky. V této době totiž mnoho českých Němců, kteří na zbylém území ČSR žili, nebo se tam byli nuceni přestěhovat, počestili svá jména, aby „lépe zapadli“ do silící nacionalistické atmosféry, která tam tehdy panovala. V používání českých verzí jejich jmen do

¹³⁴ MĚSTSKÁ KNIHOVNA V PRAZE: Orientační plán hlavního města Prahy s okolím (1938), list č.38 [online], [vid. 24. 2 2024] dostupné z: https://web3.mlp.cz/mapa1938/list_38

¹³⁵ HOLOCAUST.CZ: Databáze dokumentů, Lissau Inge Ruth [online] [vid. 29. 5. 2023] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/346705-lissauova-ing-ruth-nezpracovano/>

¹³⁶ HOLOCAUST.CZ: Databáze dokumentů, Lissau Inge Ruth [online] [vid. 29. 5. 2023] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/346705-lissauova-ing-ruth-nezpracovano/>

¹³⁷ HOLOCAUST.CZ: Databáze obětí, Rudolf Klein [online] [vid. 2. 5. 2023] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obeti/99164-rudolf-klein/>

¹³⁸ HOLOCAUST.CZ: Databáze dokumentů, Lissau Vítězslav [online] [vid. 29. 5. 2023] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/346710-lissau-vitezslav-nezpracovano/>

¹³⁹ HOLOCAUST.CZ: Databáze dokumentů, Lissau Berta [online] [vid. 29. 5. 2023] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/162509-lissauova-berta-zadost-o-vydani-obcanske-legitimace/>

¹⁴⁰ HOLOCAUST.CZ: Databáze dokumentů, Lissau Inge Ruth [online] [vid. 29. 5. 2023] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/346705-lissauova-ing-ruth-nezpracovano/>

¹⁴¹ HOLOCAUST.CZ: Databáze dokumentů, Lissau Mariana [online] [vid. 29. 5. 2023] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/162510-lissauova-mariana-zadost-o-vydani-obcanske-legitimace/>

¹⁴² HOLOCAUST.CZ: Databáze dokumentů, Lissau Vítězslav [online] [vid. 2. 5. 2024] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/346710-lissau-vitezslav-nezpracovano/>

¹⁴³ HOLOCAUST.CZ: Databáze dokumentů, Lissau Mariana [online] [vid. 2. 5. 2024] Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/162510-lissauova-mariana-zadost-o-vydani-obcanske-legitimace/>

dnešního dne pokračuje web holocaust.cz, což mi však vzhledem k celkem jednoznačné národnosti rodiny Lissau přijde poněkud necitlivé.

4.4 Diskriminace v „ghettu bez zdí“

Rodina se během svého pobytu v hlavním městě musela nepochybně potýkat s celou řadou diskriminačních opatření, která se začala projevovat již za existence druhé republiky a s vytvořením protektorátu se jen stupňovala. Příkladem této diskriminace je velmi pravděpodobně již zmiňované zamítnutí výkonu Siegfriedovi lékařské praxe z roku 1939. Lissauovi se těmto nařízením nemohli pokusit vyhnout ani zapřením své židovské identity, jelikož všichni byli buď vedeni v židovských matrikách (v případě Berty neprokazatelné), nebo byli za Židy označeni tehdejšími rasovými zákony. Kdo byl podle protektorátní správy Židem, bylo kodifikováno 21. června 1939, zejména z iniciativy Říšského protektora Konstantina von Neurath, a to i přes Hitlerův názor, že by si Češi měli o protižidovských opatřeních rozhodnout sami.¹⁴⁴

Protižidovské kroky v protektorátu se různily svým dopadem od „banalit“ až po kroky, které měly židovstvo téměř zcela vyloučit ze společnosti. Dá se však konstatovat, že první impulzy tímto směrem byly spíše ekonomického rázu a týkaly se záborů židovských majetků. Tímto chtěly profitovat nejen okupační síly, ale i někteří Čechoslováci, kteří si těmito zisky chtěli nahradit ztracené majetky v obsazeném pohraničí. Nutno však říci, že německé orgány měly v tomto smyslu podstatně navrch, což v nemalé míře přispělo k jejich válečné mašinerii.¹⁴⁵

Ekonomická opatření se však Lissauových v tomto ohledu netýkala tolik, jako jiných. O svůj majetek už totiž přišli při záboru pohraničí. Co se však rodiny týkalo, byla opatření, která je vylučovala ze života kulturního, společenského a občanského ve snaze vytvořit tzv. ghetto bez zdí. V rámci Prahy se jich dotkly například zákazy vstupu na určitá místa, jako třeba park Stromovka, později do všech parků a sadů či zahrad. Dále zákazy návštěv vltavských nábřeží či některých ulic v centru. Obecněji poté zákazy návštěv kulturních zařízení, vymezení míst v hromadné dopravě, omezení dob nákupů, konfiskace telefonů a mnoho dalších zákazů či omezení, se kterými se museli židovští obyvatelé protektorátu potýkat. Za zmínku stojí také

¹⁴⁴ KÁRNÝ, Miroslav: Konečné řešení: genocida českých židů v německé protektorátní politice. Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-0389-4. str.30

¹⁴⁵ Tamtéž str. 34

zákaz navštěvování českých škol a soukromého vyučování, což byla skutečnost, která v té době nepochybně dopadla i na mladou Marianne.¹⁴⁶

Protižidovská opatření se neustále stupňovala a v některých případech už ani nelze hovořit o pouhé snaze vyloučit Židy ze společnosti. Některé zákazy byly natolik bizarní, že jejich jediným cílem muselo zřejmě být co největší znepříjemnění života jako takového. V tomto smyslu se dá zmínit například omezení doby návštěvy kadeřníků nebo zákaz vstupu do prádeln a čistíren.¹⁴⁷

Všechna tato nařízení byla samozřejmě vymahatelná, a to nejčastěji gestapem, které pravidelně trestalo porušení i těch nejmalichernějších předpisů velmi krutým a nevybíravým způsobem.¹⁴⁸ Opačně pak tomu leckdy bylo ze strany mnoha Čechů, kteří těmito regulemi často opovrhovali a nezřídka to dávali najevo i tím, že svým židovským spoluobčanům různě pomáhali.¹⁴⁹

Všechny tyto snahy o vyčlenění Židů ze společnosti byly však jen předzvěstí toho, co se mělo dít dál. Tím byla deportace a následná decimace protektorátních Židů. První větší deportační vlny směřovaly do ghetta v polské Lodži, kam se dostalo i 84 bývalých občanů Liberce, z nichž přežili jen 3.¹⁵⁰ Mezi obětmi lodžského ghetta byl i již zmiňovaný Gustav Glaessner, či Else Perlmann¹⁵¹. Později začali protektorátní Židé směřovat do nově zřízeného ghetta v Terezíně, kde byli internováni a často posíláni dále na východ k likvidaci. V Terezíně zemřela, nebo jím prošla většina židovstva z tehdejšího protektorátu. Jinak tomu nebylo ani v případě rodiny Lissau.

4.5 Internace v ghettu Terezín

Pobyt v Praze skončil dne 12. května 1942, kdy byla celá rodina převezena transportem Au do Ghetta Terezín.¹⁵² Bilance tohoto transportu je velmi pochmurná, z 1002 osob, které byly jeho pasažéry, přežilo „konečné řešení“ pouhých 64. Takováto čísla však nejsou mezi podobnými

¹⁴⁶ Tamtéž str. 50-51

¹⁴⁷ ADLER, Hans Günther: Terezín 1941-1945. tvář nuceného společenství. Brno: Barrister & Principal, 2007. ISBN 80-7364-024-4. str. 35

¹⁴⁸ KÁRNÝ, Miroslav: Konečné řešení: genocida českých židů v německé protektorátní politice. Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-0389-4. str. 51

¹⁴⁹ Tamtéž str. 53

¹⁵⁰ SKRBKOVÁ, Linda: Děti z Liberce v tzv. konečném řešení židovské otázky. Liberec 2022. str. 48.

¹⁵¹ PÁNKOVÁ, Jitka: Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci Liberec 2019. str. 69.

¹⁵² HOLOCAUST.CZ: Databáze obětí, Lissau Vítězslav [online], [vid. 29. 5. 2023] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obeti/106045-vitezslav-lissau/>

transporty nijak výjimečná.¹⁵³ Z jejich transportní listiny vyplývá, že mladší ze sester Lissau, Marianne, byla před deportací zaměstnána jako zahradnice, zatímco její matka a starší sestra jsou uváděny jako „Haushalt“ – v domácnosti. Proč by byla zaměstnána právě nejmladší žena v rodině, obzvláště s ohledem na její věk, mi není jasné.¹⁵⁴ Otec měl v této kolonce uvedeno „Facharzt“ – odborný lékař.¹⁵⁵ Jestli se má jednat o údaj o jeho předchozím povolání, nebo jestli se mu přeci jen nějak podařilo vykonávat praxi v Praze, také nelze určit. Z doby internace v ghettu se dochoval arch objednávek různých předmětů, hlavně teplého oblečení¹⁵⁶, podepsán Siegfriedovou rukou. V objednávce je uveden: 1 pár teplých rukavic, 1 teplá vlněná vesta, 2 nátečníky, 2 košile, 2 páry vlněných ponožek, 2 noční košile a 2 páry spodního prádla.¹⁵⁷ Tyto objednávky společně s datem podepsání 18. října 1943 vypovídají o snaze připravit se na nadcházející zimu.¹⁵⁸ Množství oblečení v objednávce by sice celou rodinu ošatit nedokázalo, je ale možné, že se jednalo pouze o pokus o „doplnění zásob“. Jestli byla Siegfriedova objednávka někdy splněna, není jisté. To že by však nacistická správa „plýtvala“ takovým množstvím oblečení pro obyvatele ghetta, se mi zdá nepravděpodobné. V Terezínském ghettu byli všichni internováni do roku 1943, a poté převezeni do vyhlazovacího tábora Auschwitz, přesněji pak do tábora Auschwitz II – Birkenau.¹⁵⁹

4.6 Poslední etapa: Auschwitz-Birkenau

Zajímavé je, že do tábora Auschwitz-Birkenau nejeli všichni stejným transportem. Zatímco rodiče s mladší ze sester byli transportováni 18. prosince¹⁶⁰, Inge Ruth byla vyslána již 6. září.¹⁶¹, a to i přesto, že v té době ještě nebyla podle tehdejších zákonů plnoletá (měla k tomu však blízko). Transport D1, kterým byla vyslána do Polska Inge Ruth, je zajímavý hned z několika důvodů. Zaprvé to byl první transport, jehož pasažéři byli věznění v nově založeném

¹⁵³ HOLOCAUST.CZ: Transport AU (12. 05. 1942 Praha -> Terezín) [online], [vid. 23. 6. 2024] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/transport/107-au-praha-terezin/>

¹⁵⁴ Archiv Židovského muzea v Praze. Transportní listina pro transport Au

¹⁵⁵ Tamtéž

¹⁵⁶ ŽIDOSVKÉ MUZEUM V PRAZE: Sbírky k dějinám šoa, Blok objednávek číslo 24 hospodářského oddělení v Terezíně – objednávky různých oddělení a osob z Terezína [online] [vid. 29. 5. 2023] dostupné z: http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/136079

¹⁵⁷ Tamtéž

¹⁵⁸ Tamtéž

¹⁵⁹ YAD VASHEM: Transports to Extinction: Holocaust (Shoah) Deportation Database [online], [vid. 29. 5. 2023] dostupné z: <https://deportation.yadvashem.org/index.html?language=en&itemId=5092041>

¹⁶⁰ HOLOCAUST.CZ: Databáze dokumentů, Lissau Berta [online] [vid. 29. 5. 2023] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/162509-lissauova-berta-zadost-o-vydani-obcanske-legitimace/>

¹⁶¹ HOLOCAUST.CZ: Databáze dokumentů, Lissau Inge Ruth [online] [vid. 29. 5. 2023] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/346705-lissauova-ing-ruth-nezpracovano/>

terezínském rodinném táboře.¹⁶² Všechny téměř 2500 osob v tomto transportu bylo označeno pro Sonderbehandlung – speciální zacházení (eufemismus pro zavraždění) s šestiměsíčním obdobím karantény.¹⁶³ Po uplynutí této lhůty byli všichni, kteří dosud nezemřeli jinak, až na ojedinělé výjimky zabiti v plynových komorách. Z řad vězňů převezených tímto transportem přežilo patrně jen 38 osob.¹⁶⁴ Další zvláštností tohoto transportu je fakt, že do něj byl zařazen mimo jiné i Alfred „Fredy“ Hirsch. Před jeho deportací byl Hirsch atletem a členem sionistické mládežnické organizace „Maccabi Hatzair“ v Praze.¹⁶⁵ Řadí se mezi „známější“ vězně terezínského ghetta, zejména kvůli jeho roli učitele či jakéhosi mentora terezínských dětí.¹⁶⁶ Sám se také stal obětí plynové komory, kam byl přenesen po neúspěšném pokusu o sebevraždu.¹⁶⁷ I přes jeho roli „učitele“ se nedá jakýkoli kontakt mezi ním a jednou ze sester Lissau prokázat. Zároveň však nelze ani vyloučit, že by minimálně mladší ze sester, vzhledem k jejímu věku, alespoň neznal. Transport Ds, kterým byl převezen zbytek rodiny je pak pozoruhodný tím, že jeho pasažéři neprošli klasickou selekcí a nikdo z nich tedy nebyl zavražděn hned po příjezdu.¹⁶⁸ Místo toho jim byla odebrána zavazadla a poté prošli tzv. Saunou, kde byli oholeni a byla jim vytetována čísla vězňů. Poté byli také zařazeni do rodinného tábora.¹⁶⁹ Společně s Lissauovými bylo tímto transportem přesouváno ještě asi dalších 2500 osob, z nichž válku přežilo necelých 500.¹⁷⁰

Posledním místem pobytu rodiny je tedy podle všeho již zmiňovaný tábor Auschwitz II, konkrétněji pak tzv. terezínský rodinný tábor¹⁷¹, který zde byl zřízen pravděpodobně za účelem „uklizení“ přebytečných vězňů z Terezína z důvodu blížící se inspekce Červeného kříže. Okolnosti smrti Lissauových jsou nejasné. Lze však předpokládat, že příčinou jejich úmrtí byla buď některá z všudypřítomných nemocí, podvýživa, nebo snad mráz, vzhledem k době jejich převozu. Pokud nepodlehli některé z výše uvedených strastí, byli pak téměř jistě zavražděni v plynové komoře¹⁷², ve které byl k tomuto ohavnému činu nejspíše použit nechvalně známý

¹⁶² YAD VASHEM: Transports to Extinction: Holocaust (Shoah) Deportation Database [online], [vid. 24. 2. 2024] dostupné z: <https://collections.yadvashem.org/en/deportations/5092033>

¹⁶³ Tamtéž

¹⁶⁴ Tamtéž

¹⁶⁵ Tamtéž

¹⁶⁶ Tamtéž

¹⁶⁷ Tamtéž

¹⁶⁸ YAD VASHEM: Transports to Extinction: Holocaust (Shoah) Deportation Database [online], [vid. 29. 5. 2023] dostupné z: <https://deportation.yadvashem.org/index.html?language=en&itemId=5092041>

¹⁶⁹ Tamtéž

¹⁷⁰ Tamtéž

¹⁷¹ YAD VASHEM: Transports to Extinction: Holocaust (Shoah) Deportation Database [online], [vid. 29. 5. 2023] dostupné z: <https://deportation.yadvashem.org/index.html?language=en&itemId=5092041>

¹⁷² Tamtéž

plyn s obchodním názvem Zyklon B. V něm obsažený kyanovodík, má tak (pravděpodobně) i včetně rodiny Lissau, na svědomí bezmála milion Židů.¹⁷³ Pokud opravdu zemřeli v komorách, stalo se tomu tak zřejmě v noci z 8. na 9. března 1944 v případě Inge Ruth¹⁷⁴ a někdy během července stejného roku v případě zbytku rodiny.¹⁷⁵ Ze záznamů o osudu vězňů z jejich transportů vyplývá, že někteří věznění byli před likvidací rodinného tábora odesláni do přidružených pracovních táborů.¹⁷⁶ Takovýchto osob však nebylo mnoho a vzhledem k pokročilému věku rodičů, a naopak útlému věku Marianne, se tato eventualita jeví jako vysoce nepravděpodobná.

4.7 Příbuzenstvo

Siegfried měl ještě dva sourozence, sestru Hedwig a bratra Maxe.¹⁷⁷ Záznamy o Maxovi jsou poněkud neúplné. Jisté je pouze to, že měl manželku jménem Lilly, se kterou pobýval na začátku roku 1925 v Gdaňsku.¹⁷⁸ Pokud zde žili až do války, lze předpokládat osud podobný jejich příbuzným.

V případě Hedwig je k nalezení o něco více. Na rozdíl od rodiny svého bratra v Liberci patrně nikdy nepobývala. Vdala se za jistého Norberta Davida Meissnera.¹⁷⁹ Její manžel byl, soudě podle jména jeho otce (Abraham Ezechiel)¹⁸⁰, rovněž židovského původu. Její syn byl navíc evidován v židovské matrice.¹⁸¹ Norbert se narodil v Třešti u Jihlavy¹⁸² a jeho rodina se pravděpodobně řadila mezi zdejší německy mluvící obyvatele, vzhledem k tomu, že jeho otec

¹⁷³ SNYDER, Timothy. Černá Zem. Praha: Paseka, 2015. ISBN 9788074326899. str. 188-189

¹⁷⁴ YAD VASHEM: Transports to Extinction: Holocaust (Shoah) Deportation Database [online], [vid. 24. 2. 2024] dostupné z: <https://collections.yadvashem.org/en/deportations/5092033>

¹⁷⁵ YAD VASHEM: Transports to Extinction: Holocaust (Shoah) Deportation Database [online], [vid. 29. 5. 2023] dostupné z: <https://deportation.yadvashem.org/index.html?language=en&itemId=5092041>

¹⁷⁶ Tamtéž

¹⁷⁷ GENI, A MY HERITAGE COMPANY: MUDr. Vítězslav Lissau [online] [vid. 24. 2. 2024] dostupné z: <https://www.geni.com/people/MUDr-Vitezslav-Lissau/6000000013745002161>

¹⁷⁸ GENI, A MY HERITAGE COMPANY: Photos of Mathilda Lissau [online] [vid. 24. 2. 2024] dostupné z: https://www.geni.com/photo/view/6000000013744596985?album_type=photos_of_me&photo_id=6000000025275994968

¹⁷⁹ GENI, A MY HERITAGE COMPANY: MUDr. Vítězslav Lissau [online] [vid. 24. 2. 2024] dostupné z: <https://www.geni.com/people/MUDr-Vitezslav-Lissau/6000000013745002161>

¹⁸⁰ GENI, A MY HERITAGE COMPANY: Abraham Ezechiel Meissner [online] [vid. 24. 2. 2024] dostupné z: <https://www.geni.com/people/Abraham-Meissner/6000000028393420119?through=6000000025274460764>

¹⁸¹ HOLOCAUST.CZ: databáze dokumentů, Meissner Jindřich [online], [vid. 24. 2. 2024] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/en/database-of-digitised-documents/document/177256-meissner-jindrich-zadost-o-vydani-ridickeho-prukazu/>

¹⁸² GENI, A MY HERITAGE COMPANY: Photos of Norbert David Meissner [online] [vid. 24. 2. 2024] dostupné z:

https://www.geni.com/photo/view?album_type=photos_of_me&id=6000000025274460764&photo_id=6000000028391519785&position=1

žil a také zemřel ve Vídni¹⁸³ a parte jeho matky vyšlo v němčině, přestože zemřela v Praze.¹⁸⁴ Hedwig se svým manželem bydlela v Praze, kde se jim narodily dvě děti¹⁸⁵. Syn Heinz Heinrich (Jindřich) a dcera Valerie. Osud Hedwig je bohužel stejný jako rodiny jejího bratra Siegfrieda. Nejříve byla deportována do ghetta Terezín¹⁸⁶, kde se teoreticky mohla setkat s bratrovou rodinou, jelikož zde byli vězněni ve stejnou dobu. Odtud pak byla 18. května 1944 převezena transportem Eb do Auschwitz-Birkenau, kde také zahynula.¹⁸⁷ Její děti bohužel válku rovněž nepřežily.

Dcera Valerie i se svým manželem Ernstem (Arnoštem) Stiasnym zemřela v Ujazdowě, kam byli oba převezeni z Prahy transportem AAh 10. června 1942.^{188,189} O Valeriei toho kromě základních údajů, jako datum narození a úmrtí k nalezení mnoho není. Z dokumentace jejího manžela je patrné, že během dvacátých let pobývali kdesi na Karlíně.¹⁹⁰ Někdy před deportací se však pravděpodobně přestěhovali, jejich poslední bydliště je uvedeno jako Praha II¹⁹¹, zatímco Karlín byl v té době součástí Prahy X. O něco více informací je pak o jejím manželovi. K nalezení je mnoho jeho pasů a jiných cestovních dokumentů, v nichž je někdy uvedena i jeho manželka. Některé z jeho cest byly v souvislosti s jeho zaměstnáním v Československé eskomptní bance.¹⁹² Alespoň na část svých cest bral svou choť s sebou.¹⁹³ Jestli i toto byly jen služební cesty, nebo zda se manželé jezdili před válkou, a to hlavně v letech dvacátých, rádi

¹⁸³ GENI, A MY HERITAGE COMPANY: Photos of Abraham Ezechiel Meissner [online] [vid. 24. 2. 2024] dostupné z:

https://www.geni.com/photo/view?album_type=photos_of_me&id=6000000028393420119&photo_id=6000000033777593232&position=0

¹⁸⁴ GENI, A MY HERITAGE COMPANY: Photos of Charlotte Meissner [online] [vid. 24. 2. 2024] dostupné z: https://www.geni.com/photo/view?album_type=photos_of_me&id=6000000028393228572&photo_id=6000000033777615129&position=0

¹⁸⁵ GENI, A MY HERITAGE COMPANY: Hedwig Meissner [online] [vid. 24. 2. 2024] dostupné z: <https://www.geni.com/people/Hedwig-Meissner/6000000025276236826>

¹⁸⁶ HOLOCAUST.CZ: Databáze obětí, Meissnerová Hedvika [online] [vid. 24. 2. 2024] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obeti/109286-hedvika-meissnerova/>

¹⁸⁷ Tamtéž

¹⁸⁸ HOLOCAUST.CZ: Databáze obětí, Stiasný Arnošt [online] [vid. 24. 2. 2024] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/en/databaze-of-victims/victim/147594-arnost-stiassny/>

¹⁸⁹ HOLOCAUST.CZ: Databáze obětí, Stiasná Valerie [online] [vid. 24. 2. 2024] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/en/databaze-of-victims/victim/147591-valerie-stiassna/>

¹⁹⁰ HOLOCAUST.CZ: Databáze dokumentů, Stiasný Arnošt [online]. [vid. 18. 3. 2024]. dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/388633-stiassny-arnost-nezpracovano/>

¹⁹¹ HOLOCAUST.CZ: Databáze obětí, Stiasný Arnošt [online] [vid. 18. 3. 2024]. dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obeti/147594-arnost-stiassny/>

¹⁹² HOLOCAUST.CZ: Databáze dokumentů, Stiasný Arnošt [online] [vid. 18. 3. 2024]. dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/388631-stiassny-arnost-nezpracovano/>

¹⁹³ HOLOCAUST.CZ: Databáze dokumentů, Stiasný Arnošt [online] [vid. 18. 3. 2024]. dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/388634-stiassny-arnost-nezpracovano/>

rekreovat do zahraničí, je nejasné. Ernstovo povolání by jim však „lepší“ dovolené dle mého názoru umožňovalo. Ať už je tomu jakkoli, oba manželé byli na svou dobu poměrně zcestovalí.

Heinz Heinrich se svou rodinou rovněž pobýval v Praze, kde si ještě v polovině roku 1938 žádal o řidičský průkaz.¹⁹⁴ Z toho vyplývá, že byla jeho rodina zřejmě dobře finančně zajištěna. Na konci roku 1941 byl jako člen tzv. Aufbaukommanda II. převezen transportem „J“ do terezínského ghetta¹⁹⁵, kde se měl podílet na přípravě Terezína pro příchod československých Židů.¹⁹⁶ Několik dní po jeho příjezdu sem dorazili i jeho manželka a dcera. V říjnu 1944 byl deportován do tábora Auschwitz II¹⁹⁷, kam ho opět za krátkou dobu následovala jeho žena a dítě. Manželka¹⁹⁸ i dcera¹⁹⁹ zde bohužel zemřely. Sám Heinz Heinrich poté zahynul začátkem roku 1945 v koncentračním táboře Dachau.²⁰⁰ Jeho dceři, narozené teprve roku 1938, nemohlo být v době smrti více než 6 let.²⁰¹

Vyjma sourozenců Hedwig a Maxe měl Siegfried ještě starší nevlastní sestru Kamillu (Kamilu). Ta se narodila jeho otci Samuelovi v prvním manželství s Evou rozenou Leipen²⁰², která zemřela roku 1870²⁰³, kdy byly Kamile necelé dva roky. Stejně jako bratr se narodila Kamila v Praze, kde i nějakou dobu pobývala a provozovala zde, nejdříve v Celetné, později v Havířské ulici, obchod s dámskou konfekcí.²⁰⁴ Vdala se celkem třikrát, a to za Adolfa Hellera, Josefa Pollaka a Adolfa Duxe. Své první dva manžely přežila, datum úmrtí toho třetího, Adolfa

¹⁹⁴ HOLOCAUST.CZ: Databáze dokumentů, Meissner Jindřich [online] [vid. 18. 3. 2024]. dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/177256-meissner-jindrich-zadost-o-vydani-ridickeho-prukazu/>

¹⁹⁵ HOLOCAUST.CZ: Databáze obětí, Meissner Jindřich [online] [vid. 5. 7. 2024]. dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obeti/109291-jindrich-meissner/>

¹⁹⁶ STRÁNSKÝ, Matěj: Aufbaukommando (1941). První transport do terezínského ghetta, 24. listopadu 1941. [online] [vid. 5. 7. 2024] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/vznik-ghetta/aufbaukommando-1941/>

¹⁹⁷ GENI, A MY HERITAGE COMPANY: Heinz Heinrich Meissner [online] [vid. 24. 2. 2024] dostupné z: <https://www.geni.com/people/Heinz-Meissner/6000000025275032705?through=6000000076112965229>

¹⁹⁸ HOLOCAUST.CZ: Databáze obětí, Meissnerová Greta [online] [vid. 24. 2. 2024] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obeti/109283-greta-meissnerova/>

¹⁹⁹ HOLOCAUST.CZ: Databáze obětí, Meissnerová Alice [online] [vid. 24. 2. 2024] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obeti/109276-alice-meissnerova/>

²⁰⁰ HOLOCAUST.CZ: Databáze obětí, Meissner Jindřich [online] [vid. 24. 2. 2024] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/en/databaze-of-victims/victim/109291-jindrich-meissner/>

²⁰¹ HOLOCAUST.CZ: Databáze obětí, Meissnerová Alice [online] [vid. 24. 2. 2024] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obeti/109276-alice-meissnerova/>

²⁰² GENI, A MYHERITAGE COMPANY. Kamilla Dux Heller Pollak (Lissau) [online] [vid. 18. 3. 2024]. Dostupné z: <https://www.geni.com/people/Kamilla-Dux-Heller-Polak/6000000171936578831>

²⁰³ GENI, A MYHERITAGE COMPANY. Eva Lissau (Leipen) [online] [vid. 2024-03-18]. dostupné z: <https://www.geni.com/people/Eva-Lissau/6000000025274958157>

²⁰⁴ GENI, A MYHERITAGE COMPANY. Photos of Kamilla Dux Heller Pollak [online] [vid. 18. 3. 2024]. dostupné z: https://www.geni.com/photo/view/6000000171936578831?album_type=photos_of_me&photo_id=6000000192150660832

Duxe, jsem nedohledal. Jisté však je, že právě během manželství třetího provozovala již zmíněný pražský obchod. V tomto období také patrně používala českou variantu svého jména (Kamila) a přechylovala své příjmení (Duxová), jak je evidentní na letáku propagujícím její obchod.²⁰⁵ Je rovněž zajímavé, že každý z manželů byl před sňatkem s Kamilou již minimálně jednou ženat a měl z předchozích svazků i potomky. Sama Kamila však podle dostupných informací zůstala bezdětná. Několik jejích nevlastních synů a dcer také zemřelo v důsledku holocaustu. Sama Kamila byla 18. listopadu 1942 převezena do ghetta Terezín, kde zanedlouho (30. listopadu 1942) umírá.²⁰⁶ V dochovaném úmrtním listu je jako příčina úmrtí uvedeno Herzschrwäche – srdeční selhání.²⁰⁷ Je sice faktem, že byla v této době Kamila již ve velmi pokročilém věku 74 let a mohla tedy být nemocná již před převozem do ghetta, ale pobyt v Terezíně jejímu zdraví jistě nijak neprospěl. Zároveň nemůžeme s jistotou potvrdit, že úmrtní list podává pravdivé informace. Za zmínku jistě stojí i fakt, že její krátké setrvání v Terezíně proběhlo ve stejné době, kdy zde již byli vězněni i dva z jejích nevlastních sourozenců. Nelze proto vyloučit rodinné shledání ve dnech před její smrtí.

²⁰⁵ Tamtéž

²⁰⁶ HOLOCAUST.CZ. Databáze dokumentů. Kamila Duxová [online] [vid. 18. 3. 2024]. dostupné z: <https://www.holocaust.cz/en/database-of-digitised-documents/document/90503-duxova-kamilla-death-certificate-ghetto-terezin/>

²⁰⁷ Tamtéž

5. Závěr

Holocaust připravil o život na 6 milionů Židů a osob za ně označených, mezi nimi i čtyřčlennou rodinu libereckého doktora Siegfrieda Lissau. Jejich osud je v tomto ohledu celkem typický a dalo by se hovořit o jistém modelovém příkladu obětí Šoa z pohraničních měst. Rodina si v období „první republiky“ počínala podle všeho dobře, Siegfried byl kulturně a politicky angažovaný a jako neurolog se jistě těšil určitému stupni prestiže. To se však změnilo s rostoucím antisemitismem spojeným se vzestupem nacismu a zábořem československého pohraničí. Rodina byla nucena utéct do Prahy, která se však záhy rovněž dostala pod kontrolu hitlerovského Německa a Lissauovi se tak stali druhořadými občany. Siegfried se v Praze nemohl uplatnit jako lékař a rodina byla nucena obývat jediný pronajatý pokoj. Následně čelila deportaci do ghetta Terezín, kde byla internována, a nakonec postupně převezena do vyhlazovacího tábora Auschwitz II, kde Lissauovi zahynuli.

Cílem této práce bylo na základě analýzy, komparace a syntézy pramenů a poznatků z odborné literatury přiblížit životní osud liberecké rodiny Lissau na pozadí tragédie holocaustu. Při bádání se mi podařilo prokázat skutečnost, že Lissauovi skutečně byli Židé. K židovské víře se hlásili a nebyli tedy za Židy pouze označeni na základě rasových zákonů. Dále jsem zjistil, že v ohledu národnosti se Lissauovi považovali za Němce, což byl patrně i rodný jazyk obou rodičů. Počešťování jejich jmen na různých internetových databázích je tedy poněkud zavádějící a nevhodné, i když věřím, že se jedná pouze o upřímnou chybu, která se patrně odvíjí od „druharepublikových“ a protektorátních záznamů.

Podařilo se mi také dohledat osudy některých příbuzných ze Siegfriedovi strany, které jsou leckdy do jisté míry podobné. Ve všech případech však končí pochmurně a tito příbuzní umírají v různých represivních zařízeních po celé Evropě. Jediným otazníkem v tomto ohledu zůstává Siegfriedův bratr Max a jeho manželka Lilly, jejichž stopa končí ve dvacátých letech v Gdaňsku. Pokud zde pobývali až do německé invaze, lze téměř s jistotou předpokládat obdobný osud jako u ostatních členů rodiny.

Jediným hmatatelným důkazem o existenci rodiny Lissau, nebereme-li v úvahu písemnosti, je náhrobek Siegfriedovi první ženy Hedwig na židovském hřbitově v Liberci. Jinak už není nikdo, kdo by si je pamatoval. Mnoho jejich někdejších sousedů stihl stejný osud a město, které v minulosti nazývali domovem, od dob jejich života několikrát změnilo svůj charakter. Ani dům, ve kterém žili, už dnes nestojí a jejich příběh pomalu upadá v zapomnění, stejně jako v případě tolika jiných obětí jednoho z největších zločinů nedávné historie.

6. Použité zdroje

6.1 Prameny

6.1.1 Archivy

Archiv Univerzity Karlovy

Archiv Židovského muzea v Praze

Národní archiv

Státní okresní archiv Liberec

6.1.2 Internetové databáze

Holocaust.cz, Databáze dokumentů, <https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu>

Holocaust.cz, Databáze obětí, <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/>

Yad Vashem, Centrální databáze jmen obětí Šoa, <https://collections.yadvashem.org/en/names>

Yad Vashem, Výzkumný projekt deportací Židů a digitální databáze („Transports to Extinction“) <https://deportation.yadvashem.org>

6.1.3 Webové stránky

Geni.com, A MyHeritage Company, Genealogické webové stránky, <https://www.geni.com/>

Liberec v minulosti a současnosti, <https://www.liberecaokoli.cz>

Památník Terezín, <https://www.pamatnik-terezin.cz>

Papal Encyclicals Online, Papežské encykliky, <https://www.papalencyclicals.net>

Židovské muzeum v Praze, <https://www.jewishmuseum.cz>

Židovské muzeum v Praze, katalog sbírek, <http://collections.jewishmuseum.cz>

6.1.4 Soudobý tisk

LISSAU, Siegfried: Ein Fall aus der versicherungsärztlichen Praxis. In: Prager Medicinische Wochenschrift. 1908 [online] [vid. 29. 4. 2024] dostupné z: [https://www.google.cz/books/edition/Prager_Medicinische_Wochenschrift/C34hAQAAAMAAJ?hl=en&gbpv=1&dq=MUDr.+Siegfried+\"Lissau\"&pg=PA550&printsec=frontcover](https://www.google.cz/books/edition/Prager_Medicinische_Wochenschrift/C34hAQAAAMAAJ?hl=en&gbpv=1&dq=MUDr.+Siegfried+\)

6.2 Literatura

6.2.1 Tištěná

ADLER, Hans Günther: Terezín 1941-1945. tvář nuceného společenství. Brno: Barrister & Principal, 2007. ISBN 80-7364-024-4.

BROD, Toman, KÁRNÝ, Miroslav, KÁRNÁ Margita: Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau. Sborník z mezinárodní konference Praha, 7.-8. března 1994. Terezínská iniciativa. Praha: Melantrich, 1994. ISBN 80-7023-193-9.

ČAPKOVÁ, Kateřina: Češi, Němci, Židé? národní identita Židů v Čechách 1918-1938. Praha: Paseka, 2005. ISBN 80-7185-695-9.

ČAPKOVÁ, Kateřina; FRANKL, Michal: Nejisté útočiště: Československo a uprchlíci před nacismem 1933-1938. Praha: Paseka, 2008. ISBN 9788071858409.

ENGELMANN, Ise: Židé v Liberci. K dějinám obyvatelstva města pod Ještědem. KAL pro Židovskou obec v Liberci, Liberec 2007. ISBN 978-80-239-9169-7.

KÁRNÝ, Miroslav (ed.). Terezínská pamětní kniha: židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy 1941-1945. Terezínská iniciativa. Praha: Melantrich, 1995. ISBN 80-7023-225-0.

KÁRNÝ, Miroslav: Konečné řešení: genocida českých židů v německé protektorátní politice. Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-0389-4.

KARPAŠ, Roman: Kniha o Liberci. Liberec: Dialog, 1996. ISBN 8086761134.

KOSMAS: Kronika česká (The chronicle of the Czechs). přeložila WOLVERTON, Lisa. Washington, D.C. Catholic University of America Press. ISBN 9780813215709.

KRYL, Miroslav: Osud vězňů terezínského ghetta v letech 1941-1944. Brno: Doplněk, 1999. ISBN 80-7239-042-2.

LHOTOVÁ, Markéta (ed.): Likvidace židovských organizací na českém pohraničním území připojeném v říjnu 1938 k nacistickému Německu. Severočeské muzeum v Liberci ve spolupráci s Židovským muzeem v Praze. Liberec: 2015. ISBN 978-80-87266-19-9.

LHOTOVÁ, Markéta: Synagogy v plamenech. křišťálová noc 1938 v českém pohraničí. Liberec: Severočeské muzeum, 2013. ISBN 978-80-87266-14-4.

MELANOVÁ, Miloslava; ANDĚL, Rudolf; KVAČEK, Robert; LHOTOVÁ, Markéta; PORTMANN, Kateřina et al. Liberec. Dějiny českých, moravských a slezských měst. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017. ISBN 978-80-7422-484-3.

OSTERLOH, Jörg: Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938-1945. Historické myšlení. Praha: Argo, 2010. ISBN 978-80-257-0213-0.

PĚKNÝ, Tomáš: Historie Židů v Čechách a na Moravě. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Sefer, 2001. ISBN 80-85924-33-1.

PORTMANN, Kateřina; VAJSKEBR, Jan: Návrat domů. Po stopách libereckých obětí holocaustu. Liberec: Technická univerzita v Liberci. rukopis, vychází podzim 2024.

SNYDER, Timothy. Černá Zem. Praha: Paseka, 2015. ISBN 9788074326899.

STANĚK, Tomáš: Odsun Němců z Československa 1945-1947. Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-0328-2.

6.2.2 Odborná periodika

LHOTOVÁ, Markéta: Příspěvek k historii židovských komunit na Jablonecku a Liberecku v období 1938-1939, in: Fontes Nissae. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2002.

PORTMANN, Kateřina, SLADKÝ, Ondřej: „Místa paměti“. Po stopách bývalých libereckých spoluobčanů. Příběh Anny Rosenbachové a její rodiny. in: Fontes Nissae. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2018.

PORTMANN, Kateřina; ZVOLENKŠÁ, Lucie: „Místa paměti.“ Po stopách bývalých libereckých spoluobčanů. Příběh rodiny Schurových. in: Fontes Nissae. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2019.

6.2.3 Elektronické zdroje

FROMMER, Benjamin: „Židovské domy“ v Praze, podzim 1940. [online] [vid. 5. 7. 2024] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/soa/zide-v-ceskych-zemich-a-konecne-reseni-zidovske-otazky/zidovske-obce-v-pasti/zidovske-domy-v-praze-podzim-1940/>

JAKUBEC, Pavel: KaNaKa. Katalog náhrobních kamenů židovského hřbitova v Liberci. Úvodní kapitoly, 2013. [online] [vid. 22. 6. 2024] dostupné z: <https://iispp.npu.cz/carmen/library/liberec/detail/1130282>

KÁRNÝ, Miroslav: Terezínský rodinný tábor v konečném řešení. In: holocaust.cz [online]. [vid. 17. 3. 2024]. dostupné z: <https://www.holocaust.cz/zdroje/odborne-a-dalsi-texty/vybrane-texty-ze-sborniku-terezinsky-rodinny-tabor-v-osvetimi-birkenau/terezinsky-rodinny-tabor-v-konecnem-reseni/>

SPIRA, Emil: K dějinám židů v Čechách. Kalendář židovsko-český. [online] [vid. 17. 3. 2024] 1900-1901, dostupné z: <https://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPageDoc.do?id=4080554&picp=&it=&s=djvu>

STRÁNSKÝ, Matěj: Aufbaukommando (1941). První transport do terezínského ghetta, 24. listopadu 1941. [online] [vid. 5. 7. 2024] dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/vznik-ghetta/aufbaukommando-1941/>

6.2.4 Závěrečné práce

BENDÁSEK, Tomáš: Příběh rodiny Goltz. Liberec, 2021. Diplomová práce. Technická univerzita v Liberci.

LACINA, Lubor: Příspěvek k vyučování dějin druhé světové války na Liberecku a Jablonecku. Tři terénní výzkumy Severočeského muzea v Liberci a pedagogické využití jejich závěrů. Brno, 2011. Rigorózní práce. Masarykova univerzita.

PÁNKOVÁ, Jitka: Tzv. konečné řešení židovské otázky – případ advokátů z Moskevské ulice v Liberci. Liberec, 2019. Diplomová práce. Technická univerzita v Liberci.

SKRIBKOVÁ, Linda: Děti z Liberce v tzv. konečném řešení židovské otázky. Liberec, 2022. Diplomová práce. Technická univerzita v Liberci.

ŠEBESTOVÁ, Eliška: Liberečtí občané v Terezínském rodinném táboře. Liberec, 2024. SVUČ. Technická univerzita v Liberci.

Seznam Příloh

1. Rodina Lissau
2. Norimberské rasové zákony

Příloha 1: Rodina Lissau

Siegfried Lissau

Národní archiv Praha > Policejní
ředitelství v Praze > 1931-1940
> L > Lissau Vítězslav (signatura
L 1357/90)

Berta Lissau

Národní archiv Praha > Policejní
ředitelství v Praze > 1941-1950
> L > Lissauová Berta (signatura
L 2003/13)

Inge Ruth Lissau

Národní archiv Praha > Policejní
ředitelství v Praze > 1931-1940
> L > Lissauová Inge Ruth
(signatura L 1357/101)

Marianne Lissau

Národní archiv Praha > Policejní
ředitelství v Praze > 1941-1950
> L > Lissauová Mariana
(signatura L 2003/18)

Hrob Hedwig Lissau

(foto autor)

Příloha 2: Norimberské rasové zákony

Tabulka vysvětlující kategorizaci Židů a „míšenců“ podle norimberských zákonů

<https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/norimberske-zakony-z-roku-1935/>